

**МОНГОЛ УЛСЫН 2011 ОНЫ ТӨСВИЙН ОРЛОГО, ЗАРЛАГЫН ШИНЖИЛГЭЭ,
ТҮҮНИЙ МАКРО ЭДИЙН ЗАСАГТ ҮЗҮҮЛЭХ НӨЛӨӨЛӨЛ**
(БОДЛОГЫН СУДАЛГАА - ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ)

*Ц. Норовдондог (Ph.D), Ц. Элбэгзаяа, Ц. Батдорж, Г. Билгээ,
Ц. Болормаа, Г. Гэрэл, Д. Мягмарцэрэн, Ч. Онончимээ*

Сэдвийн агуулга

Оршил

Судалгааны дүгнэлт

Нэг. Монгол Улсын нэгдсэн төсөв

- Төсвийн тогтворжуулалтын сан

Хоёр. Төсвийн орлогын шинжилгээ

- Монгол Улсын 2011 оны нэгдсэн төсвийн орлого
  - а) Урсгал орлого
  - б) Орлогын албан татварын орлого
  - в) НӨАТ
  - г) Гаалийн албан татвар
  - д) Бусад татвар

Гурав. Төсвийн зарлагын шинжилгээ

- 3.1 Монгол Улсын 2011 оны нэгдсэн төсвийн зарлагад хийсэн шинжилгээ
- 3.2 Урсгал зардал
- 3.3 Хөрөнгийн зардал ба цэвэр зээл
- 3.4 Урсгал зардлын шинжилгээ
- 3.5 Бараа, үйлчилгээний зардал
- 3.6 Бараа, үйлчилгээний бусад зардал
- 3.7 Татаас ба урсгал шилжүүлэг
- 3.8. Хөрөнгийн зардлын шинжилгээ
- 3.9. Орон нутгийн төсвийн зарлагын шинжилгээ

Дөрөв. Алдагдлыг санхүүжүүлэх эх үүсвэр

Тав. Монгол Улсын 2011 оны төсөв макро эдийн засагт нөлөөлөх нөлөөлөл

- 5.1. Эдийн засгийн бодит өсөлт
- 5.2. Эдийн засгийн өсөлтийн тооцоолол
- 5.3. Эдийн засгийн өсөлт ба Инфляци
- 5.4 Эдийн засгийн өсөлт ба ажилгүйдэл

УИХ.МН
СУДАЛГААНЫ САН

***

Оршил

Энэхүү судалгаагаар 2000-2010 оны Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн ерөнхий танилцуулга, макро эдийн засгийн өсөлт, бууралт, инфляци болон ажилгүйдэл ямар түвшинд ирсэнийг тооцохын зэрэгцээ 2011 оны Нэгдсэн төсөв үүнд хэрхэн нөлөөлж болзошгүй талаархи таамаглалыг дэвшүүлсэн болно.

Монгол Улсын эдийн засагт 2009-2010 онд томоохон өөрчлөлтүүд гарсан жил байсан бөгөөд эдийн засгийн хүрээний томоохон хууль, эрх зүйн актуудыг УИХ-аас батласан. Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль, Хүний хөгжлийн сангийн тухай хуулиудыг шинээр баталсаны зэрэгцээ Банкны тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулан, Оюу толгойн хөрөнгө оруулалтын гэрээг байгуулан, цаашид Таван толгойн ордыг ашиглах гэрээний үндсийг тавьсан болно.

Судалгааны ажлыг хийж гүйцэтгэн эдийн засгийн өсөлтийн хувийг тооцохдоо 2000-2010 оны статистик тоон мэдээлэл, 2011 онд батлагдсан Монгол Улсын төсөв болон бусад судалгааны тайлан мэдээллийг ашиглан, 2011 оны батлагдсан төсөв нь Монгол улсын макро эдийн засгийн гол үзүүлэлтүүдэд хэрхэн нөлөөлөхийг эконометрикийн коинтегрэвшн болон регрессийн шинжилгээний аргаар судалсан болно.

Судалгааны дүгнэлт

1930-аад оны их хямралтай холбоотойгоор макро эдийн засаг нь эдийн засгийн сэтгэлгээний бие даасан чиглэл болон бүрэлдэн тогтжээ. Учир нь энэ үед үнийн хөшүүргийн тусламжтайгаар чөлөөт зах зээл өөрөө аяндаа зохицуулагдана гэдэг эдийн засгийн сонгодог загвар нь тухайн үеийн эдийн засагт бий болсон нөхцөл байдлыг тайлбарлах боломжгүй ба хямралаас гарах үр ашигтай арга хэмжээ болж чадахгүй болсон юм. Өөрөөр хэлбэл, үйлдвэрлэл өөрөө хэрэглээг бий болгодог учир төрийн зүгээс ямар нэг оролцоо шаардлагагүйгээр эдийн засгийн өсөлт хангагдана гэсэн онол бодит байдал дээр нуран унасан.

Харин Английн эдийн засагч Кейнс **“Мөнгө ба зээлийн хүү ажил эрхлэлтийн ерөнхий онол”** бүтээлээрээ хямралаас гарахад буюу эдийн засгийн хэвийн хөгжлийг хангахад төрийн зохицуулалт зайлшгүй шаардлагатай болохыг тодорхойлжээ. Түүний онолын гол үндэслэл нь:

- Улсын зардлыг өргөжүүлэн нэмэгдүүлэх замаар үйлдвэрлэлийн уналтыг бууруулж үйлдвэрлэлийн бодит хэмжээг нэмэгдүүлэх
- Нийт зардлын өсөлт нь нийт эрэлтийг нэмэгдүүлэх замаар үйлдвэрлэлийг өсгөж эдийн засгийн эрүүлжүүлнэ гэж үзжээ.

Судалгааны явцад манай улсын макро эдийн засгийн бодлогод Кейнсизм хүчтэй илэрч байгаа боловч сонгодог эх загвараасаа зарим талаар гажсан болох нь харагдаж байна. Тухайлбал, төсвийн зарлагын өсөлтөөс харахад, улсын зардлыг нэмэгдүүлснээр нийт эрэлтийг нэмэгдүүлэх ба энэ нь нийлүүлэлт буюу үйлдвэрлэлийг өсгөж эдийн засгийн эрүүлжүүлнэ гэсэн бодлогыг барьж байна гэж үзэж болох юм.

Тэгвэл төсвийн орлогын бүрдүүлэлтийг харахад, Кейнсизмийн өөр нэг гол шинж болох татварыг бууруулах замаар үйлдвэрлэлийн уналтыг бууруулж үйлдвэрлэлийн бодит хэмжээг нэмэгдүүлэх гэсэнтэй шууд зөрчилдөж байна. Өөрөөр хэлбэл, татвараар боомилуулсан үйлдвэрлэлийн салбар нь эрэлтийг хангах бүтээгдэхүүн бий болгох чадваргүй гэдэг нь мэдээжийн хэрэг юм.

Ийнхүү хоорондоо зөрчилдсөн бодлого нь эдийн засгийн хөгжлийн гол саад тогтвор тул ямар нэг эдийн засгийн онолыг баримталж байгаа эсэх нь үл мэдэгдэх тодорхойгүй байдлаас илүү аюултай юм. Товчхондоо, ямар онол баримтлах нь хамаагүй, ядаж бодлого нь зөрчилдөхгүй байх ёстой юм. Гэхдээ макро эдийн засгийн ямар онолыг баримталснаас үл хамааран дараах гол гурван асуудлыг шийдвэрлэх ёстой юм. Үүнд:

1. Эдийн засгийн өсөлтийг эдийн засгийн ямар хүчин зүйлс хангаж байна вэ? Эдгээр нь удаан хугацаанд тогтвортой байж чадах уу?

2. Ажилгүйдлэг хэрхэн тайлбарлах вэ? Эдийн засгийн мөчлөгийн өсөлт ба бууралтын үе шат болгонд ажилгүйдлэг өндөр түвшин буурахгүй тохиолдолд хэрхэх вэ?
3. Инфляцийг хэрхэн тайлбарлах вэ? Инфляцийн түвшинг хэрхэн бууруулах вэ? Бага түвшинд хэрхэн тогтоон барих вэ?

Эдгээр асуудлуудыг хэрхэн зүй зохистой шийдвэрлэснээс хамаарч тухайн улсын эдийн засгийн хөгжлийг тодорхойлдог. Энэхүү судалгаагаар манай улсын макро эдийн засгийн бодлого, хөгжлийг тодорхойлогч гол хүчин зүйл болох улсын Нэгдсэн төсвийн орлого зарлага нь макро эдийн засгийн суурь үзүүлэлтүүдэд хэрхэн нөлөөлөхийг судласан.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд төсвийн орлого зарлага макро эдийн засгийн суурь үзүүлэлтүүдэд шууд нөлөөлдөггүй мэт харагдаж байна. Гэвч энэ нь хуурмаг харагдах байдал бөгөөд учир нь макро эдийн засгийн судалгааны гол аргуудаар бодитой үр дүн гарахгүй байгаатай холбоотой юм. Макро эдийн засгийн судалгааны ирээдүйн үр дүнг таамаглах аргуудын гол зарчим нь “өнгөрсөн цагт энэ үзүүлэлт ингэж өөрчлөгдөхөд ийм үзүүлэлт гарч байсан тул цаашид мөн ийм үр дүн үзүүлэх боломжтой” гэсэн таамаглал гаргадаг.

Тэгвэл манай улсын хувьд эдийн засгийн тогтолцооны онцлогоос хамаарч дээрх байдлаар таамаглал гаргахад тэр бүр бодитой байж чадахааргүй байна. Тиймээс төсвийн орлого зарлага макро эдийн засгийн голлох үзүүлэлтүүдэд хэрхэн нөлөөлж болохыг ерөнхий байдлаар тайлбарлая. Үүнийг дэлгэрүүлэн тооцооллын хэсгээс үзэх боломжтой.

Одоогийн байдлаар, манай улсын төсөвт уул уурхайгаас их хэмжээний мөнгө төвлөрөөд байна. Энэ нь нийт төсвийн үндсэн хэсгийг бүрдүүлж байгаа ба цаашид мөн ийм төрлийн орлогоос үндсэндээ бүрдэх төлөвтэй байгаа тул эдийн засгийн өсөлтийг тогтворгүй болгож байна. Дэлхийн зах зээл дээрх ашигт малтмалын түүхий эдийн үнэ савлах бүрд улсын төсвийн орлого нэмэгдэх буюу багасах болно. Ингэснээр ДНБ-ний өсөлтөд шууд нөлөөлөх тул аль болох олон тулгуурт эдийн засгийн бодлогыг баримталж өсөлтийг тогтворжуулах шаардлагатай байна. Өөрөөр хэлбэл, энэхүү өсөлт нь тун эмзэг өсөлт юм.

Гэвч одоогоор энэхүү мөнгөн хөрөнгийг үндсэндээ “Хүний хөгжил” сангаар дамжуулан бэлнээр тарааж байгаа нь эдийн засгийн эерэг өсөлтөд сөргөөр нөлөөлж болзошгүй байна. Учир нь, байгалийн баялгийн нөөц, түүний ашиглалт нь хөгжиж буй орнуудын эдийн засгийн өсөлтөд нэмэр биш нэрмээс болох тохиолдол их хэмээн олон орны эрдэмтэд үздэг. Өөрөөр хэлбэл, “Эрдэс баялгийн дэлхийн зах зээлийн үнээс хамаарч тухайн орны ханш, эдийн засгийн чадавхи, өсөлтийг чангааж буй үзэгдлийг баялгийн хараал гэнэ” хэмээн тодорхойлдог.

Тэгэхээр үүнийг дайрч биш тойрч гарахад төр засгийн оновчтой бодлого нэн шаардлагатай цаг үе тулгараад байгаа юм. Уг салбарын бодлогыг зөв тодорхойлж, мөнгийг үр ашигтай хуваарилж, зарцуулснаар татвар, ажлын байр, орон нутгийн хөгжил болоод бусад салбарыг хөгжүүлэх хөгжлийн гарц нь болох ёстой. Хэзээ нэгэн цагт ашиглаад дуусах газрын баялгийг зөв захиран зарцуулах нь хамгийн чухал асуудал аж. Дээр нь ашигт малтмалын үнэ ханш, ашиглалтын байдал төдийлөн тогтвортой байдаггүй тул дэлхий нийтийн чиг хандлага, төлөв байдалд анхаарлаа хандуулан тооцоолж байх нь чухал юм.

Манай улсын хувьд уул уурхайн салбарын олон төсөл хүлээгдэж, удахгүй ашиглалтын үйл ажиллагаа эхлэх гэж байгаа. Мөн дэлхийн зах зээлээс ихээхэн хамааралтай байдаг учир “Голланд өвчин”-өөр өвчлөх магадлал хамгийн өндөр. Монгол Улсын төсөв одоогийн байдлаар уг салбараас хамгийн их хамааралтай байгаа энэ үед төсвийг гамгүй зарцуулж амлалтаа биелүүлж байна гээд их хэмжээний мөнгийг иргэн бүрт хуваарилаад байх нь буруу хэмээн эдийн засагчид үзэж буй.

Сүүлийн үед эдийн засгийн үйл явцад нэгэн хандлага ажиглагдаж буй нь инфляци, импортын барааны өсөлт юм. Импортын бараа одоогийн байдлаар 43.7 хувиар өссөн тоо гарсан. Дотоодын үйлдвэрлэлийг дэмжихийн оронд их хэмжээний мөнгө тарааж импортын бараанд хөрөнгө оруулах нь эдийн засагт сөрөг нөлөө үзүүлдэг. Уул уурхайн салбараас орж ирсэн мөнгийг үе хооронд хэрхэн, яаж тэгш хуваарилах, тогтворжуулахад төр, засгийн удирдлагууд төдийлөн анхаарахгүй байгаа. Эдийн засагчид олон орны туршлага, эдийн засгийн үндэслэлд тулгуурлан баялгаас хуримтлал үүсгэх нь хамгийн оновчтой шийдэл хэмээн үздэг.

Хуримтлалын, тогтворжилтын болон нэгдмэл сангуудыг манай улс нэн даруй байгуулж ирээдүйн баталгаат орлогыг хангах нь хамгийн сайн арга юм. Ингэснээр богино хугацаанд орсон орлогоор төсвийн тогтвортой байдлыг хангах, дэлхийн зах зээл, ханшаас үүсэх сөрөг нөлөөллөөс хамгаалах, орлогыг тэгш хуваарилах гээд эерэг нөлөөлөл бий болох юм.

Төсвийн орлогын хэсэг макро эдийн засагт ийнхүү нөлөөлөх хандлагатай байгаа бол одоо зарлагын талыг нь авч үзье.

Төсвийн зарлага ихсэх нь инфляцийг хөөрөгдөж байна гэж үзэх хандлага байгаа ба үүний жишээнд цалин нэмэх тухай зарлахад маргааш нь өргөн хэрэглээний барааны үнэ өсдөг явдлыг дурьддаг. Өнгөц харахад тийм ч юм шиг. Өнгөрсөн онд Засгийн газраас цалин нэмэгдүүлэх тухай мэдэгдэл хиймэгц гурилын үнэ бараг хоёр дахин өсч байсан. Хэрэв үнэхээр чөлөөт зах зээл байсан бол, тэр олон худалдагч хэнээс ч хамаарахгүй наймаагаа хийдэг бол, нэг хэсэг нь үнэ нэмж байхад нөгөө хэсэг нь бушуухан бараагаа борлуулчихаад мөнгөө тоолоод дараагийнхаа гурилаа бодож суух ёстой.

Тэгэхгүй байна гэдэг нь эдгээрийн цаана зах зээлээ атгасан цөөн хэдэн том нийлүүлэгч байна гэсэн ойлголт төрүүлж байгаа юм. Бизнес эрхлэгчид өөр хоорондоо зарчмаа тохиролцон бараа, үйлчилгээний үнийг хөөрөгдөх боломж ихтэй байдаг. Тухайн салбар дахь компанийн тоо цөөн, тэр цөөн хэд нь том байх тусмаа хоорондоо үгсэн хуйвалдаж үнэ хөөрөгдөн олон нийтийг хохироох, хэрэглэгчдэд үнэ тулгах боломж төдий чинээ их байх болно. Дэлхийн бараг бүх оронд монополь үзэгдлийн эсрэг хууль үйлчилдэг бөгөөд антитрестийн (antitrust) хууль гэж ерөнхийд нь нэрлэдэг.

Тэгэхээр Засгийн газраас цалин нэмэх нь Төв банкнаас зээл аваагүй тохиолдолд инфляци хөөрөгдөх хүчин зүйл биш бөгөөд харин цөөн хэдэн том компани, олигархиудын үгсэн хуйвалдаж буй нь үнийн өсөлтийн гол шалтгаан юм. Цалингаа сэм сэм нэмж тэмцэх биш харин монополийн эсрэг хуулийг бүрэн агуулгаар хэрэгжүүлж байж л зохиомол үнийн хөөрөгдөл, инфляцийн эсрэг тэмцэлд амжилт олно. Ер нь аль ч агуулгаар нь авч үзсэн төсвийн зардал инфляци өдөөх шууд шалтгаан, хүчин зүйл биш гэдгийг ойлгох хэрэгтэй. Харин үргүй зардалтай албан болон албан бус сектор, ер нь хаа хаанаа тэмцэл өрнүүлэх нь зүй ёсны хэрэг.

Дээрхээс үзэхэд нэгэнт үндсэн шууд өдөөгч нь биш тул төсвийг хумих замаар инфляцитай тэмцэх нь тийм ч оновчтой шийдэл биш. Харин ч эрүүл мэнд, боловсролын салбарыг дэлхийн стандарт түвшинд хүргэж, үр ашигтай хөрөнгө оруулалтыг хөхиүлэн дэмжсэн, нэгэнт тогтоосон зорилго арга хэмжээндээ хөрөнгө мөнгийг хангалттай зарцуулах байдлаар хийх шаардлагатай юм. Товчхондоо, төсөвт орж ирсэн төгрөг бүрийг эргэлтэнд оруулах учиртай.

Нөгөө талаар хэдий эдийн засгийн өсөлт жил бүр нэмэгдэж байгаа ч ажилгүйдлийн хэмжээ тэр бүр буурч чадахгүй тогтмол хэмжээнд хадгалагдсаар байна. Энэнд төсвийн тэлэлт нөлөөлж байгаа гэж үзэж болно. Төсвийн орлогыг нэмэгдүүлэхийн тулд татварыг нэмэхэд компаниуд зардлаа багасгах үүднээс ажиллагсдаа цомхтгох хандлагатай байдаг. Үүний

эсрэг төрөөс тодорхой арга хэмжээ авдаггүй, тунхаглалын шинжтэй зорилт тавихаас хэтэрдэггүй нь ажилгүйдлийг багасгахад бодитой нөлөө үзүүлдэггүй. Үүн дээр нэмэгдээд төсвийн зарлага талаас шинээр ажлын байр бий болгоход чиглэсэн бодлого байхгүй, халамжийн бодлого түлхүү баримталдаг нь ажил хайх, хийх эрмэлзлийг бууруулж байж болох талтай.

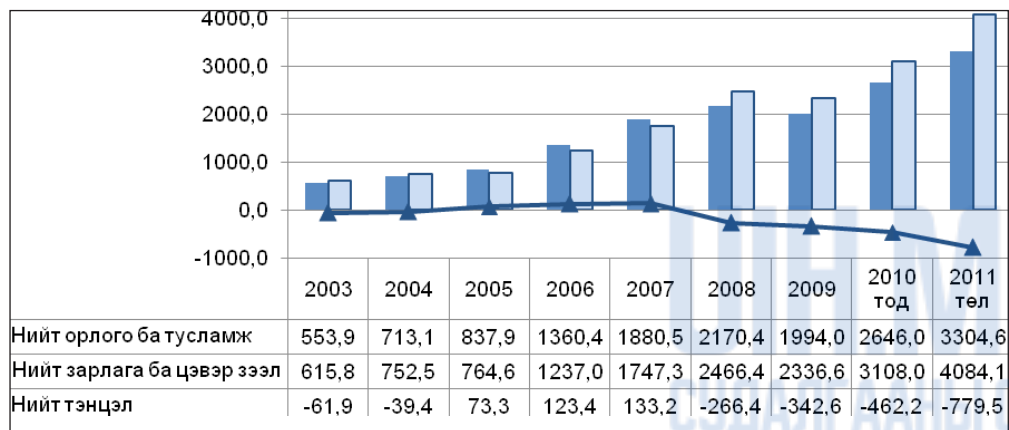
Тухайлбал, Төсвийн зарлагын эдийн засгийн ангилалын төрлүүд тодорхой бус, шилжих зардлууд их байгаагаас ойлгомжгүй зардлын төрлүүд их байна. Төсвийн зарлагад хийсэн анализаас үзэхэд 2011 оны төсвийн алдагдлыг 9,9%-д хүргээд буй төсвийн зардлын нэмэгдэлд голлох байр суурь эзэлж буй хүчин зүйл нь сонгуулын амлалттай холбоотой халамжийн шинжтэй зардлууд өссөнтэй холбоотой байна. Дээрх нийгмийн халамжийн шинжтэй зардал өссөнтэй холбоотойгоор урсгал зардлын нийт зардалд эзлэх хувь нь өндөр, хөрөнгө оруулалтын зардлын эзлэх хувь харьцангуй бага байгаа нь эдийн засгийн хий өсөлт бий болоход нөлөөлж байна гэж үзэж болохоор байна.

Иймд, цаашид эдийн засгийн өсөлтийг бодитой болгохын тулд нийгмийн халамжид зарцуулж буй /Хүний хөгжил сангийн болон Улсын төсвийн урсгал зардал дахь нийгмийн халамжийн зардал/ зардлыг хөрөнгө оруулалтын зардал руу шилжүүлж бүтээн байгуулалтын ажилд зориулах нь хамгийн зөв гарц юм.

Эдийн засаг, санхүү, банкны төв байгууллагуудын макро эдийн засгийн бодлого нийтэд ойлгомжтой, харилцан уялдаатай, ил тод, тогтвортой байх ёстой бөгөөд энэ нь эдийн засгийн өсөлтийг хангах, бизнесийн эрүүл орчныг бүрдүүлэх, далд эдийн засагтай тэмцэх гол урьдчилсан нөхцөл юм. Харин нэгдсэн төсвийн төлөвлөгөө ба хэрэгжүүлэлтийг харьцуулан харахад аман дээрээ нэг бодлого зарлах мөртлөө ачир дээрээ нөгөөхөө эргэж хорлосон шийдвэр гаргаад байгаа гэж үзэж болохоор байна.

* * *

Нэг. Монгол Улсын нэгдсэн төсөв

Зураг 1.1. Монгол улсын нэгдсэн төсөв (Тэрбум төгрөгөөр)

Эх сурвалж: Сангийн яам

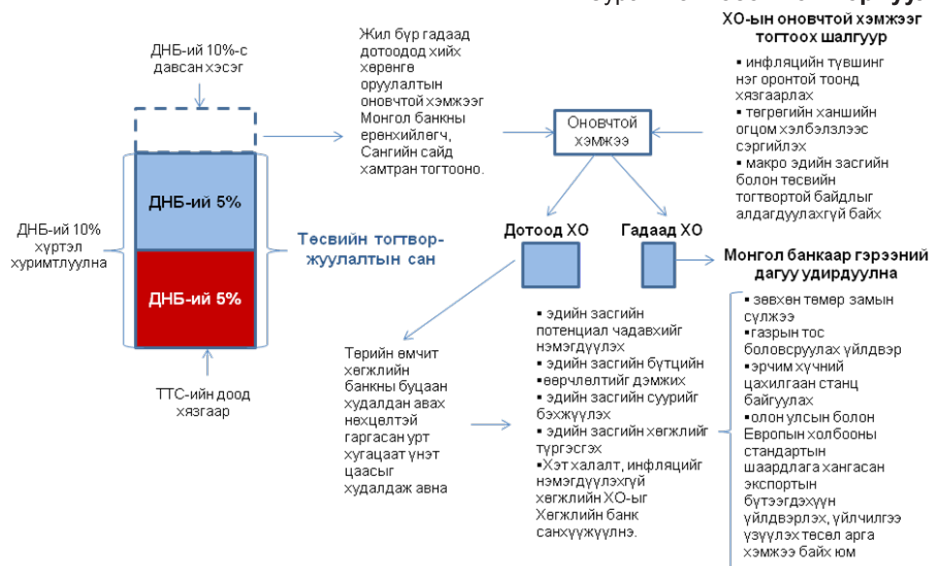
1.1 Төсвийн тогтворжуулалтын сан

Шинээр баталсан Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийн дагуу төсөв тогтворжуулах гол хэрэгсэл бол Төсвийн тогтворжуулалтын сан бөгөөд төсвийн удирдлагын зарчим, төсвийн тусгай шаардлагад нийцсэн нэгдсэн төсвийн дунд, урт хугацааны тогтвортой байдлыг хангах зорилготой. Тус санд тэнцвэржүүлсэн орлогоос давсан бүх орлогыг оруулна. Өөрөөр хэлбэл эрдэс баялгын үнэ төлөвлөж байснаас давж өссөн үед

тогтворжуулалтын санд хөрөнгө хуримтлагдах бөгөөд үнэ буурсан үед уг сангаас төсвийн алдагдалыг санхүүжүүлж байхаар зохицуулж өгсөн байна. (Зураг 1.2.)

Санг мөнгө хэлбэрээр хадгалж удирдана. Санг байгуулах доод хэмжээ нь ДНБ-ний 5 хувьтай тэнцүү байх бөгөөд эх үүсвэр нь төсвийн тэнцвэржүүлсэн орлогоос давсан орлого, төсвийн ашиг зэрэг орлогуудаас бүрдэнэ. Сан нь зөвхөн төсөв тогтворжуулахад хязгаарлагдмал зориулалтай. Сангийн удирдлага, хяналт, тайлагналыг Төв банк-Засгийн газрын эрх, үүрэг, хариуцлага, сангийн өгөөжийн норм, эрсдлийн менежементийн зэрэг харилцааг зохицуулах гэрээ байгуулж мөрдөх аж.

Зураг 1.3. Төсөв тогтворжуулах сан

Төсвийн тогтворжуулалтын санд 2011 онд 183.1 тэрбум төгрөг төвлөрхөөр төсөвлөсөн байна. Улмаар 2013 оноос Төсвийн тогтворжуулалтын сангаас хөгжлийн хөрөнгө оруулалт хийх нөхцөл бүрдэнэ гэж үзэж байна. Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийг дагаж мөрдөх **шилжилтийн хугацаанд** баримтлах шаардлагуудын дараах хүснэгтэд харууллаа. (Хүснэгт 1.1.)

Хүснэгт 1.1. Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийг дагаж мөрдөх шилжилтийн хугацаа

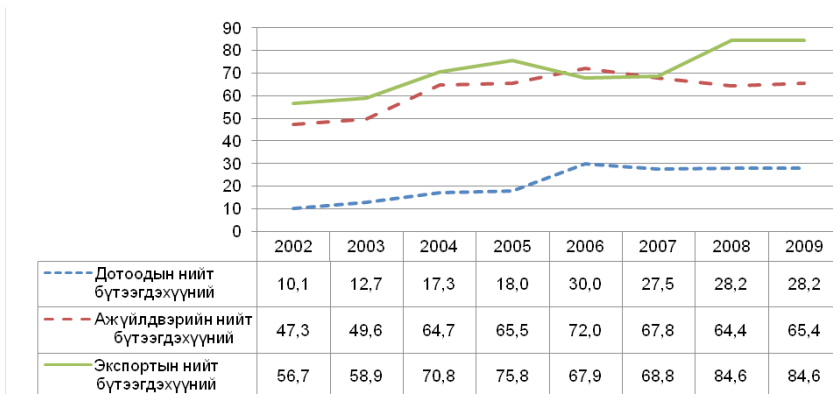
Тусгай шаардлагууд / Төсвийн жил	2011 он	2012 он	2013 он
Нэгдсэн төсвийн орлогыг тэнцвэржүүлсэн журмаар тооцох	Баримтлана	Баримтлана	Баримтлана
Нэгдсэн төсвийн тэнцвэржүүлсэн тэнцэл нь тухайн төсвийн жилийн ДНБ-ний 2 хувиас илүүгүй алдагдалтай, эсхүл ашигтай байх	Баримтлахгүй	Баримтлахгүй	Баримтлана

Тухайн жилийн нэгдсэн төсвийн нийт зарлагын өсөлтийн хувь нь тухайн жилийн эрдэс баялгийн бус ДНБ-ний өсөлтийн хувь, тухайн жилийн өмнөх дараалсан 12 жилийн эрдэс баялгийн бус ДНБ-ний өсөлтийн дунджийн аль ихээс хэтрэхгүй байх	Баримтлахгүй	Баримтлахгүй	Баримтлана
Улсын өрийн өнөөгийн үнэ цэнээр илэрхийлсэн үлдэгдэл нь тухайн жилийн оны үнээр тооцсон дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 40 хувиас хэтрэхгүй байх	Баримтлана /хуулиар 50 хувь байж болох бөгөөд 40 хувиас илүү гарсан 10 хувиар зөвхөн Хөгжлийн банкинд зээлийн баталгаа гаргах зориулалттай/	Баримтлана /хуулиар 60 хувь байж болох бөгөөд 40 хувиас илүү гарсан 20 хувиар зөвхөн Хөгжлийн банкинд зээлийн баталгаа гаргах зориулалттай/	Баримтлана /хуулиар 50 хувь байж болох бөгөөд 40 хувиас илүү гарсан 20 хувиар зөвхөн Хөгжлийн банкинд зээлийн баталгаа гаргах зориулалттай/

Хоёр. Төсвийн орлогын шинжилгээ

Төсвийн орлого дахь уул уурхайн салбарын нөлөөлөл

Зураг 2.1. Монгол улсын эдийн засагт уул уурхайн салбарын эзлэх хувь

Эх сурвалж: Эрдэс баялаг, эрчим хүчний яам

Уул уурхайн салбар Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлт, хөгжилд шийдвэрлэх үүрэгтэй томоохон салбар болоод байна. Монгол улсын Засгийн газар экспортын чиг хандлагатай үйлдвэрлэлийг дэмжих бодлогын хүрээнд уул уурхайн салбарыг тус орны эдийн засгийн тэргүүлэх салбар болгон тодорхойлсон бөгөөд уул уурхайн салбараас улсын эдийн засагт оруулж буй хувь нэмэр 2004 оноос хойш өсч 2009 онд ДНБ-ний 28.2 хувь, аж үйлдвэрийн нийт бүтээгдэхүүний 65.4 хувь, экспортын бүтээгдэхүүний 84.6 хувьд хүрч⁶⁶ (Зураг 2.1.) байгаа нь Монгол Улсын эдийн засаг бүхэлдээ тус салбараас хамааралтай болж байгаа нь ажиглагдаж байна.

Энэ талаар олон яригдаж, бичигдэж байгаа бөгөөд тэдгээрийн нэг болох ННФ-аас эрхлэн гаргасан “Уул уурхайн орлогын менежментийн макро бодлого ба институциональ

<?> Эрдэс баялаг, эрчим хүчний яам. Эх сурвалж: <http://www.mmre.energy.mn/branch/now/102/detail/1004090002/> - 2011.02.25

тогтолцоо” судалгааны тайланд⁵⁷ уул уурхайн салбарын төсөвт хэрхэн нөлөөлж байгааг дурьдсан байна. (Хүснэгт 2.1.)

Хүснэгт 2.1.

Төсвийн орлого дахь уул уурхайн салбарын нөлөөлөл (Тэрбум төгрөгөөр)

Үзүүлэлтүүд	2005 он	2007 он	2008 он
Нийт орлого ба тусламжийн дүн	713.1	1880.4	2170.4
Ашигт малтмалын нийт орлого	25.0	417.0	141.4
Нийт орлогод ашигт малтмалын эзлэх хувь	3.5	38.0	6.5
Ашигт малтмалын орлогыг хассан төсвийн нийт орлого	688.1	1166.4	2029.0
Нийт зарлага ба цэвэр зээлийн дүн	711.2	1747.3	2466.8
Төсвийн нийт тэнцэл	-39.3	133.1	-296.4
Ашигт малтмалын орлогыг хассан төсвийн нийт тэнцэл	-64.3	580.8	-437.8

Эх сурвалж: ННФ, “Уул уурхайн орлогын менежментийн макро бодлого ба институциональ тогтолцоо”

2007 онд уул уурхайн бүтэгдэхүүний үнийн өсөлтийн нөлөөгөөр ашигт малтмалын нийт орлого төсвийн нийт орлогын 38.0 хувийг эзэлж, төсвийн нийт тэнцэл 133.1 тэрбум төгрөгийн ашигтай гарчээ. Гэвч тус оны сүүлийн 3 сард нь зэсийн үнэ буурснаас 2008 онд энэ орлого эрч буурч, төсвийн нийт орлогын дөнгөж 6.5 хувийг эзэлж, төсвийн нийт тэнцэл 296.4 тэрбум төгрөгийн алдагдалтай гарсан байна. Энэ бүгд манай улсын төсөв уул уурхайн салбараас ихээхэн хамааралтайг нотолж байна. Ингэснээр манай улсын төсвийн тогтвортой байдал дэлхийн санхүү, эдийн засгийн хямрал болон гадаад зах зээл дээрх зарим бүтэгдэхүүний үнийн өөрчлөлтөөс ихээхэн хамааралтай байгааг өмнөх туршлага харуулсан.

2.1 Монгол Улсын 2011 оны нэгдсэн төсвийн орлого

Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийн дагуу төсвийн тогтвортой байдлыг хангах, уул уурхайн бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтөөс бий болсон орлогоор хуримтлал үүсгэх зорилгоор төсвийн тэнцвэржүүлсэн орлогыг тооцож 2011 оны нэгдсэн төсөвт тусгасан байна. Монгол Улсын 2011 оны төсвийн тэнцвэржүүлсэн орлого ба тусламжийн дүнг ДНБ -нд эзлэх хувиар ТДХМ-ээс 19.2, харин 2010 оны төсвийн тодотголоос 14.4-ээр нэмэгдүүлэн тооцсон байна. Төсвийн орлогыг тооцохдоо НӨАТ, Импортын гаалийн албан татвар, Нөөц ашигласны төлбөр зэрэг татварыг орлогыг нэмэгдүүлэн 2010 оны үзүүлэлттэй харьцуулахад 25 гаруй хувиар өссөн байна.

Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийн 11.1.3-т заасны дагуу 2011 онд зэс, нүүрсний үнийг ОУВС-ын сүүлийн 12 жилийн дундаж, “Bloomberg” агентлагийн 2010-2013 оны зэс, нүүрсний үнийн төсөөллийн дунджаар тооцоолон зэсийн үнэ 5983.1 ам.доллар, боловсруулсан нүүрсний үнэ 98.8 ам.доллар байхаар байна. Мөн 2011 онд дэлхийн зах зээл дэх алтны үнийг 1250.0 ам доллар, цэвэр зэсийн үнийг дунджаар 8425.0 ам.долларт хүрэхээр тооцсон байна.

⁵⁷ “Уул уурхайн орлогын менежментийн макро бодлого ба институциональ тогтолцоо” судалгааны тайлан. Нээлттэй нийгэм форум. 2010 он.

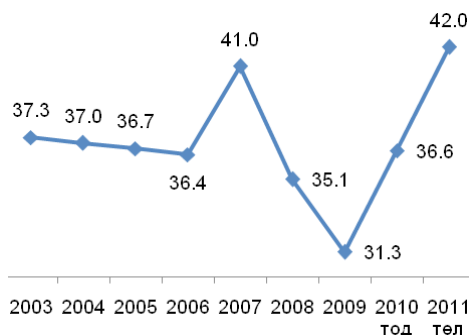

Төсвийн тогтвортой байдлын хуулийн 4.1.3-т заасны дагуу тухайн жилийн нэгдсэн төсвийн орлогын гурав ба түүнээс дээш хувийг бүрдүүлж байгаа эрдэс баялгийг “**гол нэр төрлийн эрдэс баялгийн тэнцвэржүүлсэн орлого**”-д “**зэс**” болон “**нүүрс**”-нээс төвлөрөх орлого хамаарч байна. Харин алтны хувьд дээрх шаардлагыг хангаж чадахгүй байгаа тул 2011 оны хувьд хамаарахгүй болно.

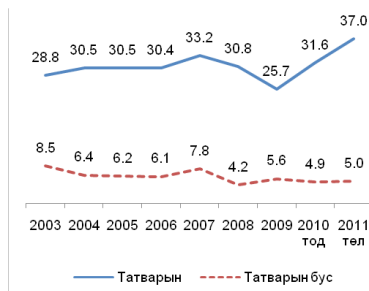
Зэс, нүүрсний үнийн төсөөллийг ирэх 2011 онд одоогийн байгаа түвшинд хэлбэлзэнэ гэж үзээд Тогтворжуулалтын санд ирэх онд 183.1 тэрбум төгрөгийн орлого төсөвлөсөн байна.

Зураг 2.2. Урсгал орлого ДНБ-нд эзлэх хувиар

а) Урсгал орлого

Зураг 2.3. Урсгал орлогын бүтэц, ДНБ-нд эзлэх хувиар

Эх сурвалж: Сангийн яам

Урсгал орлогын ДНБ-нд эзлэх хувь 2006 он хүртэл 0.8 хувиар тогтмол буурч байсан бол түүнээс хойшхи 6 жилд арваас дээш хувийн хэлбэлзэлтэй байна. 2007 оны төсвийн гүйцэтгэлээр урсгал орлогын ДНБ-д эзлэх хувь 41.0 гарч байсан бол 2 жилийн дараа 29 хувиар буурч байсан, харин 2009 оны гүйцэтгэлээс 2011 оны төсвийн төлөвлөгөө хүртэлхи 2 жилд 27 хувиар өссөж 3 292.7 тэрбум төгрөгт хүрсэн байна. (Зураг 2.2.)

2011 оны төлөвлөгөөгөөр Хөрөнгийн орлого өмнөх оныхоос 1 дахин нэмэгдэхээр, харин тусламжийн орлого өмнөх оныхоос 2,5 дахин багасахаар тусгагдсан байна. Тусламжийн орлого өмнөх оныхоос 40 гаруй хувиар багассан нь Монгол Улсын эдийн засаг өсч тэлэхийн хирээр уг орлогын дүн багасах хандлагтай болж байна. (Хүснэгт 2.2)

Хүснэгт 2.2 Хөрөнгийн болон тусламжийн орлого (Тэрбум төгрөгөөр)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010 тод	2011 төл
• Хөрөнгийн орлого	0,0	0,8	1,0	1,6	2,5	3,2	2,3	1,6	3,3
• Тусламжийн орлого	8,7	6,0	4,3	4,7	22,0	16,1	19,1	22,0	8,6

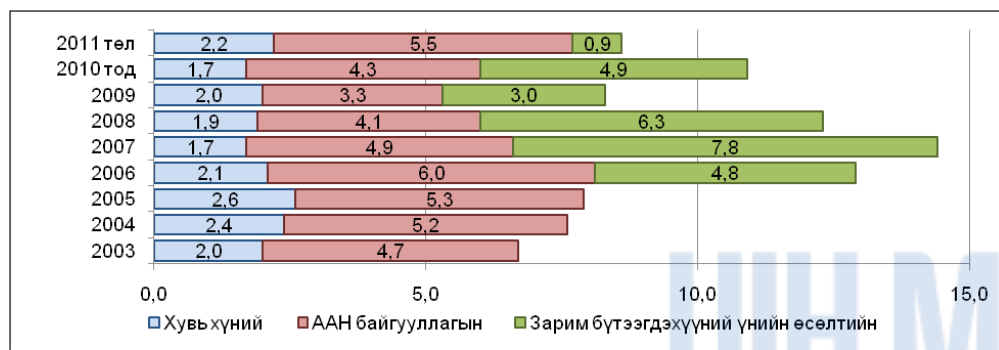
Эх сурвалж: Сангийн яам

Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн дийлэнхийг хувийг бүрдүүлж байдаг татварын орлогыг 2011 оны төсөвт 2003-2009 оны ДНБ-нд эзлэх хувийн дундажаас 19 хувиар өндөр төлөвлөсөн байна. Ийнхүү ДНБ-нд эзлэх хувиар 37.0 хүрэхээр төсөвлөсөн нь дэлхийн эдийн засгийн хямралаас өмнөх үе буюу 2007 оны гүйцэтгэлээс 10.2 хувь, өмнөх оныхоос 14.6 хувиар тус тус өндөр байна. (Зураг 2.3.)

Орлогын албан татвар нь татварын орлогын дийлэнхи хувийг бүрдүүлж ирсэн. Үүнд: Хувь хүний орлогын албан татвар, Аж, ахуй нэгж байгууллагын орлогын албан татвар болон Зарим бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтийн албан татвар зэрэг томоохон татварын төрлийг хамруулдаг. Уг орлогыг 2011 оны төсөвт харьцангуй багаар төсөвлөсөн нь УИХ-аас батлагдсан Зарим бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтийн албан татварын тухай хууль 2011 оны 1 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс эхлэн хүчингүй болсонтой холбоотой.

Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн орлогын зарим нэг гол төрлүүдийг дэлгэрүүлэн авч үзье.

б) Орлогын албан татварын орлого, ДНБ -нд эзлэх хувиар

Зураг 2.4. Орлогын албан татварын бүтэц

Эх сурвалж: Сангийн яам

Татвар төлөгчдийн тоо сүүлийн 6 жилд дунджаар 13.3 хувиар тогтмол өсөж байсан тул Хувь хүний орлогын албан татварын орлогын гүйцэтгэл 2005 оноос хойш 4,2-19,2 хувиар давж байсан бөгөөд 2009 оны гүйцэтгэлээр бүр нэг дахин давж биелэгджээ. Харин 2010 оны 12 дугаар сарын гүйцэтгэлээр 160.2 тэрбум төгрөгийн орлого төвлөрсөн нь тодотголоор төлөвлөсөн дүнгээс 44.0 тэрбум төгрөгөөр давж биеэлсэн байна.

Ийнхүү төлөвлөснөөсөө 27.3 хувиар давуулан биелүүлсэн нь 2010 оны 10 дугаар сарын 1 -ний өдрөөс эхлэн төсвийн байгууллагын ажиллагсадын цалин 30 хувиар нэмэгдсэнтэй холбоотой. Мөн уул уурхайн салбарын ажил эрчимжиж байгаатай холбоотойгоор ажлын байр шинээр нэмэгдэж байгаа нь ийнхүү Хувь хүний орлогын албан татварын орлого нэмэгдэхэд нөлөөж байна.

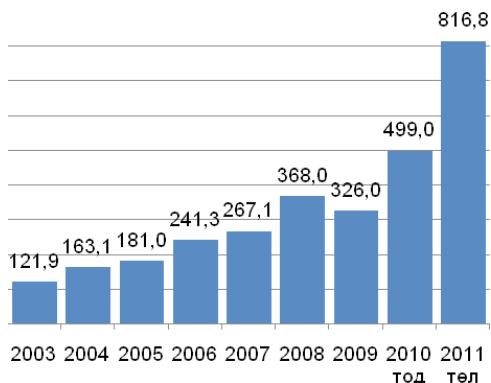
2011 оны төсөвт Хувь хүний орлогын албан татварын орлогыг 172.7 тэрбум төгрөгөөр төсөвлөсөн нь 2003 оныхтой харьцуулахад 6 дахин, өмнөх оныхтой харьцуулахад 31 хувиар өссөн байна. 2010 оны намрын чуулганаар Ашигт малтмалын тухай, Орлогыг нь тухай бүр тодорхойлох боломжгүй ажил үйлчилгээ хувиараа эрхлэгч иргэдийн орлогын албан татварын тухай хуулиудад нэмэлт, өөрчлөлт оруулснаар хувиараа ашигт малтмал олборлогч иргэдийн үйл ажиллгааг зохицуулах, эрх зүйн орчинг бүрдүүлсэн.

Одоогийн байдлаар 17 аймгийн 57 орчим сумын 100 гаруй цэгт 30 орчим мянган хувиараа ашигт малтмал олборлогч иргэд байгаа бөгөөд дээрхи хуулиар тэд сард 53 мянган төгрөгийн албан татвар төлнө. Дэлхийн зах зээл дээрх цэвэр зэсийн үнийг тогтвортой байхаар тооцоолж ААН байгууллагын орлогын албан татварт 433.2 тэрбум төгрөгийн орлогыг төлөвлөсөн нь өмнөх оныхоос 123.9 тэрбум төгрөг буюу 40 хувиар нэмэгдсэн байна.

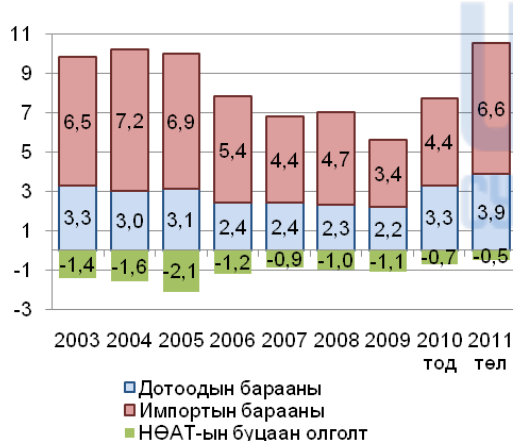
в) НӨАТ

НӨАТ-ийн орлогоос 816.8 тэрбум төгрөгийн орлого төлөвлөсөн нь өмнөх оныхоос 317.8 тэрбум төгрөг буюу 63.7 хувиар нэмэгдсэн байна. Ийнхүү нэмэгдэхэд Импортын барааны НӨАТ-ын орлогыг өмнөх оныхоос 197.6 тэрбум төгрөг буюу 62.3 хувиар нэмэгдсэн нь нөлөөлсөн байна.

Зураг 2.5. НӨАТ-ын нийт орлого \Тэрбум төгрөгөөр

Зураг 2.6. НӨАТ-ын орлогын бүтэц (ДНБ-нд эзлэх хувиар)

Эх сурвалж: Сангийн яам

г) Гаалийн албан татвар

Гаалийн албан татвараас 239.4 тэрбум төгрөгийн орлогыг бүрдүүлэхээр төлөвлөсөн нь өмнөх оныхоос 74.1 тэрбум төгрөг буюу 44.8 хувиар нэмэгдүүлсэн байна. Үүнээс импортын барааны гаалийн албан татвар 84.2 тэрбум төгрөг буюу 54.3 хувиар нэмэгдсэн байна. Учир нь уул уурхайн салбарын бүтээн байгуулалтын ажил, түлш, машин механизм, тоног төхөөрөмжийн тээвэрлэлт болон холбогдох дэд бүтцийн төслүүд нэмэгдсэнээр эдийн засаг тэлж, тэр хэрээр импорт огцом өсч байна.

Хүснэгт 2.3. Гаалийн албан татварын дүн (Тэрбум төгрөгөөр)

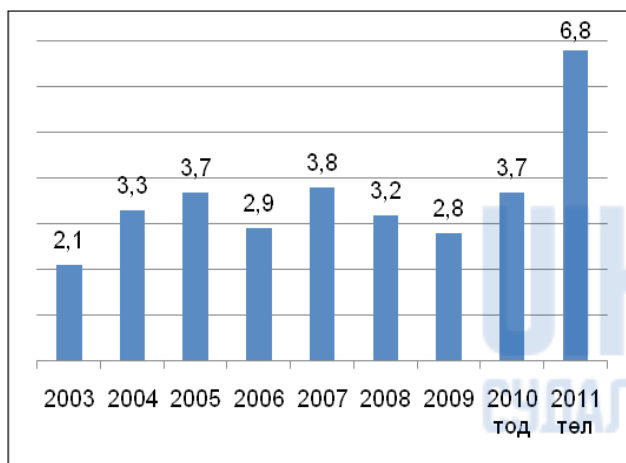
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010 тод	2011 төл
Гаалийн албан татвар	32,6	44,7	57,0	72,1	102,5	140,8	116,0	165,3	239,4
Импортын барааны	31,1	40,8	53,2	65,2	96,3	132,1	111,2	155,1	239,3
Экспортын	1,6	3,9	3,8	6,8	6,2	8,8	4,8	10,1	0,1

Эх сурвалж: Сангийн яам

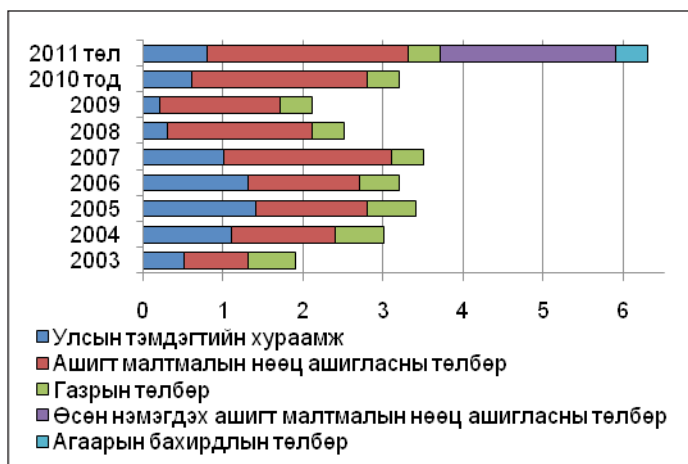
д) Бусад татвар

Бусад татвар, төлбөр, хураамжийн 2011 ойн орлого 2003-2010 онуудын дунджаас нэг дахин, өмнөх оныхоос 262.3 тэрбум төгрөгөөр нэмэгдүүлсэн орлогыг төвлөрүүлэхээр төлөвлөгдсөн. Үүнд:

- Ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөр 197.8 тэрбум төгрөг (өмнөх оныхоос 42.8 тэрбум төгрөгөөр өссөн), мөн Ашигт малтмалын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулснаар Өсөн нэмэгдэх ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрт 169.7 тэрбум төгрөг, шинээр батлагдсан Агаарын бохирдлын төлбөрийн тухай хуулийн дагуу агаарын бохирдлын төлбөрөөр 30.0 тэрбум төгрөгийн орлогыг төлөвлөгдсөн байна.

Зураг 2.7. Бусад татварын нийт орлого (ДНБ -нд эзлэх хувиар)

Зураг 2.8. Бусад татварын орлогын гол бүрэлдэхүүн орлогууд (ДНБ-нд эзлэх хувиар)

Харин Агнуурын нөөц ашигласны төлбөр 2010 оны үзүүлэлтээс даруй 4 дахин багассан. Өмнөх жилүүдэд уг орлогын дийлэнх хувийг идлэг шонхор шувуу экспортоор гаргасны орлого байсан бөгөөд Амьтны хороо (CITIES) 2010 онд Монгол орноос 300 хүртэл толгой идлэг шонхор шувуу экспортлох квотыг тогтоож өгсөн байна.

Гурав. Төсвийн зарлагын шинжилгээ

Жил бүрийн Нэгдсэн болон Улсын төсөвт орлого болон зарлагын харьцаа, төсвийн алдагдал, түүний макро эдийн засагт үзүүлэх нөлөөллийн талаархи тооцоо судалгаа цөөнгүй хийгдсэн байдаг. Харин төсвийн зарлага ямар үндэслэл, шаардлагаар нэмэгдсэн, тэр нь үнэхээр өсөх зардал мөн эсэх, өнгөрсөн жилд улсын төсвөөс гарсан зардлын хичнээн хувь нь хэрхэн хэмнэж болох үргүй зардал байв гэсэн учир шалтгааныг үндэслэлтэйгээр гаргасан судалгаа ховор байна. (тийм судалгаа олдсонгүй) Ийм судалгаа гаргахын тулд үнэн зөв, өргөн хүрээг хамарсан бодит тоо баримт, тайлбар бүхий мэдээлэл хэрэгтэй нь ойлгомжтой.

Иргэний нийгмийн ихэнхи судлаачид, Олон улсын байгууллагууд, хэвлэл мэдээллийн аливаа хэрэгслээр 2011 оны Нэгдсэн төсвийн зарлага өнгөрсөн жилийнхээс үлэмж хэмжээгээр нэмэгдсэн тухай ярьж, бичиж байгааг бид мэднэ. Төсвийн төлөвлөгөөний үр дүнг харахад ч төсвийн зарлага орлогоосоо 779,4 тэрбум төгрөгөөр хэтэрч төсвийн алдагдал 9,9 хувьд хүрсэн үр дүн бидэнд харагдаж байна.

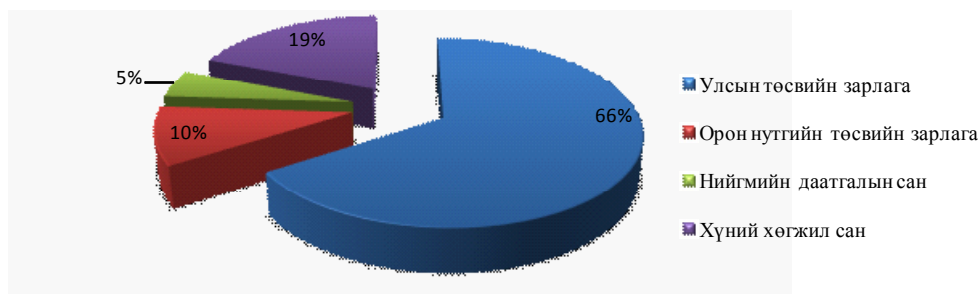
Тэгвэл энэ алдагдал юунаас болж үүссэн, төсвийн зарлагын өсөлт урсгал зарлагадаа байна уу, хөрөнгө оруулалт болон нийгмийн халамжид зарцуулж буй зарлагад агуулагдаад байна уу гэдэгт бодит хариулт өгөх нь судалгааны 3-р бүлгийн шинжилгээний зорилго болж байна. Түүнчлэн төсвийн зарлагад шинжилгээ хийсний үр дүнд цаашид бид төсвөө үр дүнтэй зарцуулж эдийн засгийн бодит өсөлтийг бий болгохын тулд ямар зардлаа танах, ямар зардлаа нэмэх шаардлагатайг тодорхойлж болох юм.

Үүний тулд 2010 оны нэгдсэн төсвийн зарлага болон 2011 оны зарлагын задаргааг нэг бүрчлэн харьцуулан үзэж илт мэдэгдэм ихээр нэмэгдсэн зардлуудыг тодорхойлох нь шалтгааныг тодруулахад чухал ач холбогдолтой гэж үзсэн юм. Улсын төсөв, орон нутгийн төсөв, нийгмийн даатгалын сан болон хүний хөгжил сангийн төсөв Нэгдсэн төсвийг бүрдүүлэх бөгөөд судалгааны энэхүү хэсэгт улсын төсвийн зардлыг түлхүү авч үзсэн болохыг анхаарна уу.

Нэгдсэн төсвийн зарлагыг бүрдүүлж буй Улсын болон Орон нутгийн төсөв, Нийгмийн даатгалын сан, Хүний хөгжлийн сангийн зарлага нь тоон үзүүлэлтээрээ дараах утгатай байна. Харин 2011 оны Нэгдсэн төсвийн нийт зарлага ба цэвэр зээлийн дүн **4 их наяд 84,1 тэрбум** байхаар төлөвлөгдсөн байна. Гэтэл Нэгдсэн төсвийг бүрдүүлж буй дээрх төсөв тус бүрийн зарлагын нийлбэр нь **4 их наяд 631,7 тэрбум** гарч байна. Энэ нь дотоод гүйлгээний давхардлаас шалтгаалж байгаа бөгөөд уг тоо нь залруулга хийгдээгүй дүн гэдгийг анхаарна уу.

2011 оны Нэгдсэн төсвийн нийт зарлага ба цэвэр зээлийн дүнд Улсын болон Орон нутгийн төсөв, Нийгмийн даатгалын сан, Хүний хөгжил сангийн нийт зарлага ба цэвэр зээл хичнээн хувийг эзлэхийг доорхи зургаар харуулъя.

Зураг 3.1 Нэгдсэн төсвийн нийт зарлага ба цэвэр зээлийн дүнд зарлагуудын эзлэх хувь

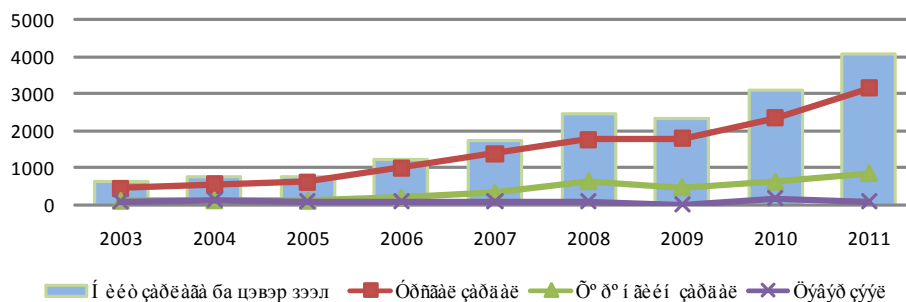

3.1 Монгол Улсын 2011 оны нэгдсэн төсвийн зарлагад хийсэн шинжилгээ

Монгол улсын нэгдсэн төсөвт дүн шинжилгээ хийж 2003 оноос 2011 он хүртлэх зарлагын үзүүлэлтүүдийн өсөлт, бууралт хувь хэмжээг нэгдсэн төсөв, улсын төсөв, орон нутгийн төсөв зэргээр харьцуулан шинжиллээ. Нэгдсэн төсвийн нийт зарлага ба цэвэр зээлийн дүн сүүлийн жилүүдэд үлэмж хэмжээгээр өссөн байгаа нь төсвийн орлого нэмэгдэхийн хэрээр зарлага дагаж нэмэгдсэн мөн үр ашиггүй зарлагын өсөлт зэргээс үүдэн 2006 - 2011 онд 3.3 дахин өсчээ. Монгол улсын нийт зарлагын өсөлтийн гол шалтгаан нь ашигт малтмалын өсөлтийн жилүүдэд төсөв уул уурхайгаас хэт хамааралтай болсон ба тэрхүү хуримтлалын ихэнх хэсгийг цалин хөлс, нийгмийн халамжийн зардал, хөрөнгө оруулалтын зардлуудад зарцуулсан байна.

Зураг 3.2 –оос харахад урьд жилүүдэд тогтмол өсч байсан зардлууд болох хөрөнгийн зардал болон цэвэр зээл, урсгал зарлагын бүлгийн зардлууд 2009 онд тодорхой хэмжээгээр буурсан нь эдийн засаг, санхүүгийн хямралтай холбоотой Засгийн газраас зарлагыг хумих бодлого баримтлаж тодорхой арга хэмжээ авснаар харьцангуй тогтворжих хандлагатай байсан. Харин 2010 оноос дахин өсч 2011 онд өмнөх оныхоосоо нийт зарлага ба цэвэр зээлийн дүн 31.4 хувиар нэмэгдсэн ба үүнд эзлэх урсгал зарлага 34.5 хувиар, хөрөнгийн зардал 39 хувиар өсч харин цэвэр зээл 42.1 хувиар буурахаар төсөвт тусгагдсан байна.

Зураг 3.2 Нэгдсэн төсвийн нийт зарлага ба цэвэр зээлийн өсөлт /тэрбум төг/

ДНБ, Төсвийн нийт зарлага, урсгал зардалын өсөлтийг 2003 оноос 2011 он хүртэл харьцуулан шинжиллээ. 2003 ДНБ тасралтгүй өссөн дүнтэй байгаа бөгөөд нийт зарлага 2009 онд -5.3 хувиар буурч харин урсгал зардал тогтмол өссөн дүн ажиглагдаж байна. 2003 оноос 2011 он хүртэл ДНБ 5.3 дахин, нийт зарлага 6.4 дахин, урсгал зардал 7.1 дахин өссөн байна. Доорх хүснэгтээс харахад сүүлийн жилүүдэд нийт зарлага болон урсгал зардал ДНБ-ний өсөлтөөс илүү хурдтай өсч байна. Энэ нь эдийн засаг дахь төрийн оролцоо өндөр байгааг харуулж байна. ДНБ, нийт зарлага, урсгал зардалын өсөлтийг хүснэгт болон зургаар үзүүлээ.

Хүснэгт 3.1

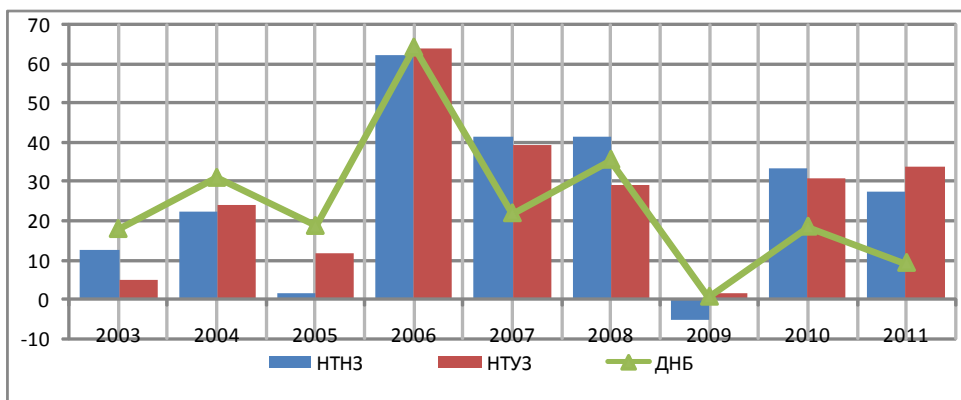
- **ДНБ, төсвийн нийт зарлага (ТНЗ) ба урсгал зардал (ТУЗ) өсөлт оны үнээр, хувиар**
(тэрбум төгрөгөөр)

		2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010 *	2011
ДНБ	оны үнээр	1461.2	1910.9	2266.5	3714.9	4599.5	6019.8	6055.7	7171.4	7836.9
	хувиар	17.8	30.8	18.6	63.9	21.8	35.4	0.6	18.4	9.2
ТНЗ	оны үнээр	616.5	752.5	764.6	1237.0	1747.3	2466.7	2336.5	3107.9	4084.1
	хувиар	12.4	22.1	1.6	61.8	41.3	41.2	-5.3	33.0	31.4
ТУЗ	оны үнээр	434.8	538.7	600.3	982.3	1367.6	1761.1	1788.1	2339.6	3146.4
	хувиар	4.7	23.9	11.4	63.6	39.2	28.8	1.5	30.8	34.5

2010*- тодотголоор

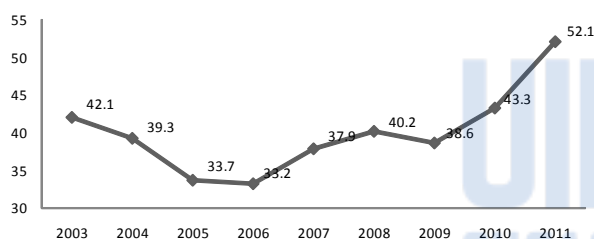
Зураг 3.3 ДНБ, төсвийн нийт зарлага ба урсгал зардлын өсөлтийн хурд /хувиар/

Төсвийн нийт зарлага ба урсгал зардал 2003-2006 онд ДНБ-ээс бага хувь хэмжээгээр нэмэгдэж байсан бол 2007 оноос огцом нэмэгдэж цаашид ч улам өсөх хандлагатай байна. ДНБ-нд эзлэх зарлагын хувь хэмжээгээр эдийн засагт үзүүлэх төрийг үүрэг, оролцооны түвшинг тодорхойлдог. 2003-2006 онд буурч байгаад 2007, 2008, 2010, 2011 онуудад дахин нэмэгдэж, 2008 онд 40,2 хувь, 2010 онд 43.3 хувьд хүрч 2011 онд бүр 52.1 хувьд хүрч эдийн засагт үзүүлэх төрийн оролцоо өндөр байна.

2009 онд хямралын эсрэг авсан арга хэмжээний үр дүнд тодорхой түвшингээр буурсан байна. Төсвийн хүрээний дунд хугацааны мэдэгдэлд макро эдийн засгийн засгийн байдлыг тогтворжуулж, нийт эдийн засаг дахь Засгийн газрын оролцоог багасгах замаар эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийн эрүүл хөрс, суурийг бий болгох гэж зорилт тавьсан нь биелэлээ олоогүй байна. Мөн нэгдсэн төсвийн нийт зарлагын дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувийг бууруулж 2009 онд 37.7 хувь, 2010 онд 33.2 хувь, 2011 онд 32.0 хувьд хүргэх гэсэн шалгуур үзүүлэлт тавьсан боловч 2010 онд 10 хувиар, 2011 онд 20.6 хувиар нэмэгдсэн байна.

Зураг 3.4 ДНБ-д эзлэх төсвийн зарлагын хувиар

3.2 Урсгал зардал

2006 оноос 2011 он хүртэл нийт зарлагын дүнд эзлэх урсгал зардал 3.2 дахин, хөрөнгийн зардал 4.8 дахин нэмэгдсэн байна. Урсгал зардал өсөхөд барааны үйлчилгээний зардалын зүйл ангийн зардлууд болох цалин хөлс 143.5 тэрбум төгрөг буюу 22.2 хувь, ажил олгогчоос нийгмийн даатгалд төлөх шимэтгэл 13.4 тэрбум төгрөг буюу 21.6 хувь, бараа үйлчилгээний бусад зардал 118.1 тэрбум төгрөг буюу 22.8 хувь тус тус нэмэгдсэн байна.

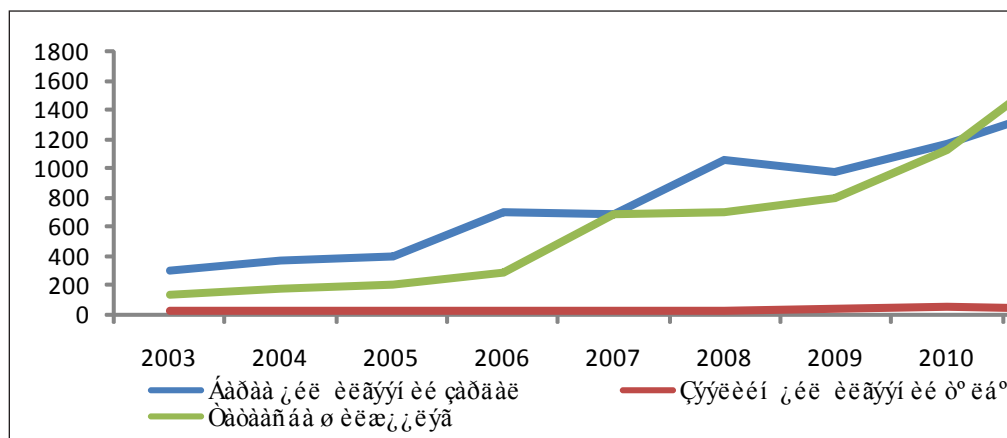
Урсгал зардалын дүнд хамгийн их өсөлттэй гарсан зардал болох татаас ба урсгал шилжүүлэг

561.9 тэрбум төгрөг буюу 50.1 хувь, тус тус өсч харин зээлийн үйлчилгээний төлбөр 16.8 тэрбум төгрөгөөр, буюу 29.9 хувиар буурсан байна. /Зураг 3.5 дээрх зардлуудын өсөлт, бууралтыг харна уу/

Дээрх зардлууд өсөхөд 2010 оны 10 сард төрийн албан хаагчдын цалинг 30 хувиар нэмсэн мөн хүний хөгжил сангийн мөнгийг 2011 онд 805 тэрбум төгрөгөөр төсөвлөн иргэдийн эрүүл мэндийн үйлчилгээний төлбөр, оюутны сургалтын төлбөр, иргэдэд сар бүр олгох 21 мянган төгрөг зэргээс шалтгаалан өсч байгаа бөгөөд бараа үйлчилгээний бусад зардал доторх зарим зардлууд зах зээл дэх бүтээгдэхүүний үнийн өсөлт болон бусад хүчин зүйлээс хамаарч нэмэгдсэн байна.

Татаас ба урсгал шилжүүлэг нэмэгдэхэд Засгийн газар хоорондын шилжүүлэг 43.4 тэрбум төгрөгөөр, өрх гэрт олгох шилжүүлэг 496.5 тэрбум төгрөгөөр нэмэгдсэн нь гол нөлөө үзүүлсэн байна. Өрх гэрт олгох шилжүүлгийн бүлгийн зардлууд болох тэтгэвэр тэтгэмжийн зардал өмнөх оныхоос 89.9 тэрбум төгрөгөөр хүний хөгжил сангийн зардал 378,5 тэрбум төгрөгөөр нэмэгдэн төсөвт тусгагдсан нь дээрх зардлууд өсөхөд нөлөөлсөн байна.

Зураг 3.5 Урсгал зардлын бүлгийн зардлуудын өсөлт, бууралт

3.3 Хөрөнгийн зардал ба цэвэр зээл

2011 онд ДНБ-ий 10.7 хувьтай тэнцэх хэмжээний хөрөнгийг 2011 онд хөрөнгө оруулалтанд зарцуулах бөгөөд 2010 онд 8.4 хувиар баталсан бөгөөд хөрөнгө оруулалтын зардал 31.8 хувиар, их засвар 61.2 хувиар, гадаад төслийн зээлээр санхүүжүүлэх хөрөнгө оруулалт 144.3 хувиар тус тус нэмэгдсэн бол хөрөнгийн бусад зардал 9.6 хувиар буурсан байна. Хөрөнгө оруулалтын зардал төсвийн дунд хугацааны мэдэгдэлтэй нийцэж байгаа бөгөөд цаашид тооцоо судалгаа, үндэслэл муутай хөрөнгө оруулалтыг арга хэмжээг төсөвт суулгахгүй байх нь чухал юм.

Эргэж төлөгдөх цэвэр зээл 2011 онд ДНБ-ний 1.2 хувьтай тэнцэхээр байгаа ба 2010 оныхоос дотоод цэвэр зээл 20 хувиар нэмэгдэж гадаад цэвэр 96.6 хувиар буурч төсөвт суусан байна. /Хөрөнгийн зардал, цэвэр зээлийн хувь хэмжээг хүснэгт 3.2-оос үзнэ үү./

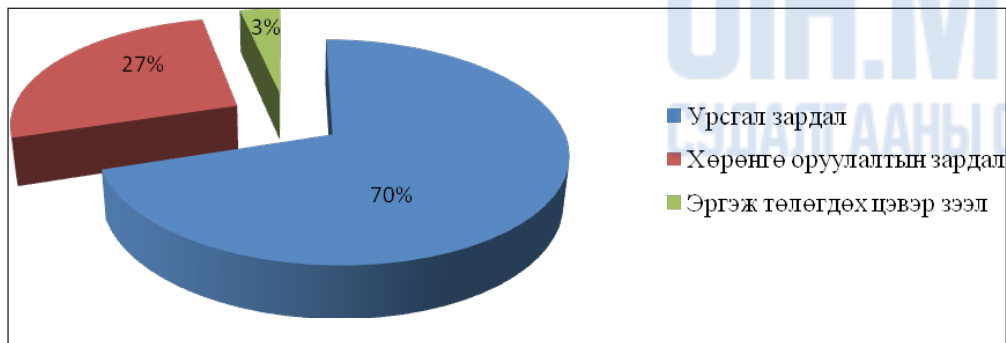
Хүснэгт 3.2 Хөрөнгийн зардал ба цэвэр зээл /тэрбум төгрөгөөр/

		2008		2009		2010		2011	
		тэрбум төг	хувь	тэрбум төг	хувь	тэрбум төг	хувь	тэрбум төг	хувь
Хөрөнгийн зардал		624.4	108	460.6	-26.2	607.8	31.9	844.9	39
1	• Хөрөнгө оруулалт	482.6	101.7	396.6	-17.8	522.1	31.6	688.2	31.8
2	• Их засвар	27.5	-3.1	11.7	-57.4	28.9	147	46.6	61.2
3	• Хөрөнгийн бусад зардал	94.0	1005	25.5	-72.8	18.6	-27	16.8	-9.6
4	• Гадаад төслийн зээлээр санхүүжүүлэх хөрөнгө оруулалт	20.1	-13.3	26.6	32.3	38.1	43.2	93.1	144.3
• Эргэж төлөгдөх цэвэр зээл		81.1	1.3	87.9	8.3	160.5	82.5	92.9	-42.1
1	Эргэж төлөгдөх дотоод цэвэр зээл	16.7	125.6	1.0	-94	74.9	7390	89.9	20
2	Эргэж төлөгдөх гадаад цэвэр зээл	64.5	-11.2	86.9	34.7	85.5	-1.6	2.9	-96.6

Урсгал зардлын шинжилгээ

Улсын төсвийн зарлагад хийх шинжилгээг илүү ойлгомжтой харагдуулах үүднээс дээрхи бүдүүвч зургаар зарлагын ерөнхий бүтцийг харуулсан юм. Тус бүдүүвчид үзүүлснээр урсгал зардал хамгийн олон задаргаатай нь харагдаж байна. Иймээс ч 2011 оны улсын төсвийн нийт зарлага ба цэвэр зээлийн дүнгээс харахад урсгал зардлын эзлэх хувь хамгийн өндөр буюу 70 хувьтай байна. Харин хөрөнгө оруулалтын зардал нийт зардлын ердөө л 27 хувийг эзлэж байгаа бөгөөд эргэж төлөгдөх цэвэр зээл нь 3 хувийг эзлэж байгааг доорх / зураг 3.6/ харуулж байна.

Зураг 3.6 2011 оны улсын төсвийн нийт зарлагад зарлагуудын эзлэх хувь

Үүнийг илүү ойлгомжтой тодорхой харагдуулах үүднээс улсын төсвийн нийт зарлагад

эзлэх зардлуудыг тоо болон хувиар нь харьцуулан үзүүлбэл дараах зураглал харагдаж байна. Үүнд : /Зураг 3.7/

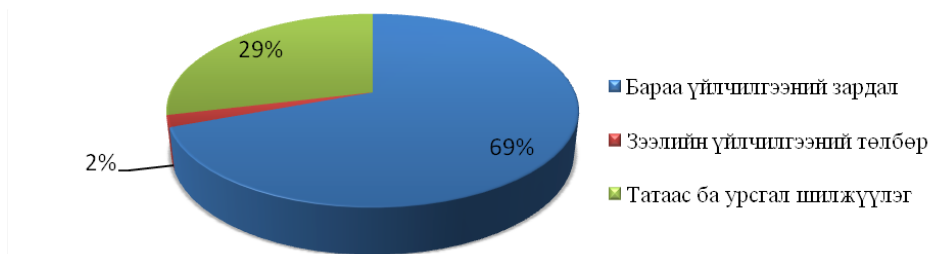
Иймд тэргүүн ээлжинд улсын төсвийн урсгал зардлын ерөнхий бүтцэд анализ хийх шаардлага гарч байна. Үүний тулд улсын төсвийн нийт зарлагын 70 хувийг эзлэж буй **урсгал зардлын** задаргааны өсөлт, бууралтыг бүлэглэн авч үзэх нь илүү дөхөмтэй юм. Энгийн хүний хувьд улсын төсвийн зарлага дундаас хамгийн өргөн хүрээтэй бөгөөд ойлгомжгүй, замбараагүй задаргаатай зардал нь урсгал зардал байна. Иймд, 2011 оны урсгал зардлыг эдийн засгийн ангиллаар нь бүлэглэн үзвэл дараах байдалтай байна. Үүнд:

Хүснэгт 3.3 Урсгал зардлын бүлэглэсэн задаргаа /2011 он/				
Бараа, үйлчилгээний зардал	Зээлийн үйлчилгээний төлбөр	Татаас ба урсгал шилжүүлэг		
		Татаас	Урсгал шилжүүлэг	
1. Цалин, хөлс болон нэмэгдэл урамшил 2. Ажил олгогчоос нийгмийн даатгалд төлөх шимэтгэл 3. Бараа үйлчилгээний бусад зардал: ☐ Эд хогшил худалдан авах ☐ Төлбөр хураамж болон бусад зардал ☐ Төлөвлөсөн арга хэмжээ ☐ Засгийн газрын нөөц хөрөнгө ☐ Орон нутгийн хуваарилагдаагүй зардал ☐ Төрийн албан хаагчдын сургалт, хурал, зөвөлгөөний зардал ☐ Бусдаар гүйцэтгүүлсэн ажил, үйлчилгээний хөлс	-Гадаад зээлийн үйлчилгээний төлбөр -Дотоодын зээлийн хүү	-Эрчим хүч дулаан алдагдлын татаас - Хотын нийтийн тээврийн татаас - Хувийн хэвшлийн байгууллагад үйлдвэрлэл нэмэгдүүлэх зорилготой -Улаан буудайн татаас -Орон нутагт төсвөөс өгөх татаас - Бусад татаас	-Засгийн газар хоорондын шилжүүлэг -Төрийн бус байгууллагад олгох хандив тусламж -Өрх гэрт олгох шилжүүлэг -Хүн амын тодорхой бүлэгт үзүүлэх дэмжлэг	-Хандив тусламж -Төлбөр хураамж -Арилжааны даатгалын хураамж -Гадаад шилжүүлэг

Дээрхи хүснэгтэнд үзүүлсэн урсгал зардлын үндсэн гурван задаргаа тус бүрт төлөвлөгдсөн мөнгөн хөрөнгө нь 2011 оны улсын төсвийн урсгал зардал болох **1 их наяд 951,9 тэрбум** төгрөгөнд дараах байдлаар тусгагдсан байна. Үүнд:

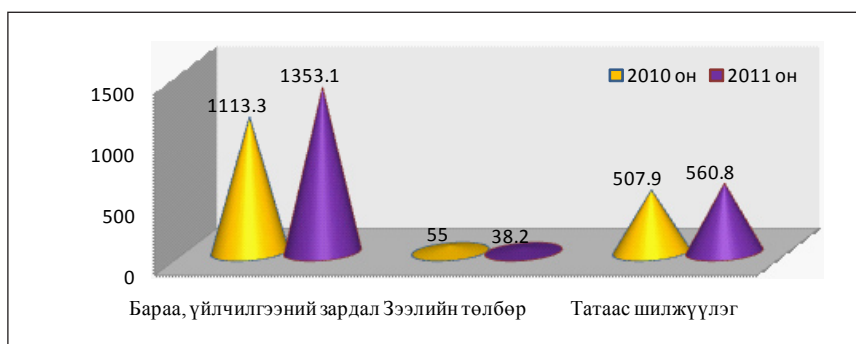
- Бараа, үйлчилгээний зардал – **1 их наяд 353,0 тэрбум**

- Зээлийн үйлчилгээний төлбөр – **38,1 тэрбум**
- Татаас ба урсгал шилжүүлэг – **560,7 тэрбум** /Орон нутаг, ННД, ХХС-ын татаас, шилжүүлэг ороогүй гэдгийг анхаарна уу/ төгрөгөөр тус тус улсын төсвийн урсгал зардалд тусгагдсан байна. Үүнийг хувиан үзүүлбэл дараах / зураг 3.8/ харагдана:

Өөрөөр хэлбэл, улсын төсвийн урсгал зардал дотор **бараа, үйлчилгээний зардал** 69%, татаас ба урсгал шилжүүлэг 29%, зээлийн үйлчилгээний төлбөр 2%-ийг тус тус эзлэж байгаа нь харагдаж байна. Тэгвэл өмнөх онтой харьцуулахад бараа үйлчилгээний зардал, болон зээлийн үйлчилгээний төлбөр, татаас шилжүүлэг хэрхэн өөрчлөгдсөнийг зураг 3.9-өөс үзье.

Зураг 3. 2010-2011 оны Урсгал зардлын өөрчлөлт (тэрбум төгрөгөөр)

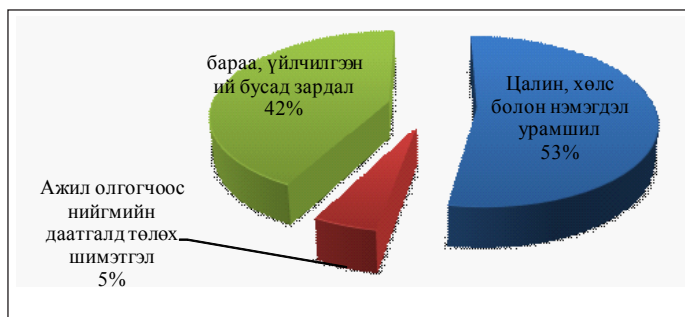

Зураг 3.9 -өөс үзэхэд бараа үйлчилгээний зардал өмнөх оноос **21,5%**, татаас шилжүүлэг өмнөх оноос **10,4%** тус тус өссөн байгаа бол харин зээлийн төлбөр нь өмнөх оныхоос **30,5** хувиар буурсан байна. Тиймээс бараа, үйлчилгээ болон татаас шилжүүлгийн зардлын талаар дэлгэрэнгүй авч үзье.

3.5 Бараа, үйлчилгээний зардал

Хүснэгт 3.4-д үзүүлсний дагуу **“Бараа, үйлчилгээний зардал”** нь:

1. Цалин, хөлс болон нэмэгдэл урамшил
2. Ажил олгогчоос нийгмийн даатгалд төлөх шимэтгэл
3. Бараа, үйлчилгээний бусад зардал гэсэн 3 үндсэн хэсэгт хуваагдана. Бараа, үйлчилгээний зардал болох **1 их наяд 353,0 тэрбум** төгрөгийн хичнээн хувийг ямар зардал эзэлж байгааг зурагаар харуулъя. / Зураг 3.10/

Зураг 3.10-аас Урсгал зарлага дахь бараа, үйлчилгээний зардлын 53% буюу **714 тэрбум 396,4 сая** төгрөгийг нийт төрийн албанд ажиллагсадын цалин, хөлс болон нэмэгдэлд зориулах бөгөөд 5% буюу **66 тэрбум 42,2 сая** төгрөгийг ажил олгогчоос нийгмийн даатгалын санд зарцуулахаар төлөвлөсөн байна.

Харин үлдсэн 42% буюу **572 тэрбум 597,7 сая** төгрөгийг бараа, үйлчилгээний бусад зардалд зориулдаг нь харагдаж байна. Бараа, үйлчилгээний зардлыг өмнөх оны үзүүлэлтүүдтэй харьцуулахад хэрхэн өөрчлөгдсөнийг үзвэл:

/Хүснэгт 3.4 Тэрбум төгрөгөөр/

Бараа, үйлчилгээний зардал	2010	2011	Өөрчлөгдсөн хувь
Цалин, хөлс болон нэмэгдэл урамшил	588,3	714,4	21.4%
Ажил олгогчоос нийгмийн даатгалд төлөх шимэтгэл	54,7	66,4	21.3%
Бараа, үйлчилгээний бусад зардал	470,2	572,6	21.7%
Бараа, үйлчилгээний нийт зардал	1113,3	1353,4	21,5%

Дээрх хүснэгтээс үзэхэд 3 үзүүлэлтийн хувьд өсөлтийн хувь дунджаар 21хувьтай гарсан бөгөөд энэ нь төрийн албан хаагчдын цалинг 30 хувиар өсгөсөн төрийн бодлоготой холбоотой гэж үзэх үндэслэлтэй юм. Энэ өсөлт нь нийгмийн зүгээс маш их хүлээгдэж байсан зайлшгүй өсөлт бөгөөд ОУБ болон судалгааны ТББ-ын дүгнэсэн зарлагын хэт тэлэлт биш юм.

Цалин, хөлс болон нэмэгдэл урамшлын зардал нийт дүнгээрээ өмнөх оноос 21,4 хувиар өссөн дүн харагдаж байгаа ч тус зардлын нарийвчилсан задаргаанд 2010 онтой харьцуулахад буурсан зардал ч мөн байна. Тухайлбал, **үр дүнгийн урамшуулалд** зарцуулах зардал 2010 онд **14 тэрбум 26,2 сая** төгрөг байсан бол 2011 оны төсвийн төлөвлөгөөнд **11,9 сая** төгрөг болтлоо буурсан байна.

Энэ нь 2011 оны төсөвт төлөвлөгдсөн үр дүнгийн урамшуулал нь өмнөх оныхоос **14 тэрбум 14,3 сая** төгрөгөөр буурсан байгаа бөгөөд ойролцоо дүнгээр 1200 дахин буурсан гэдэг үзүүлэлт харагдаж байна. Эндээс 2011 оны төсвийн төлөвлөлтөд төрөөс баримталж буй бодлогын ерөнхий чиглэл харагдаж байх ба төр боломжтой зардлыг аль болох хэмнэх бодлого баримталсан гэж дүгнэж болохоор байна.

Бараа, үйлчилгээний зардалын 53 хувийг эзэлж байгаа цалин хөлс болон ажил олгогчоос нийгмийн даатгалд төлөх шимэтгэлийн зардал 5 хувь байгаатай холбогдуулан төрийн

албан хаагчдын тоо, тэдний хөдөлмөрийн насныханд эзлэх хувь болон холбогдох бусад мэдээллийг судалж үзье.

- Төрийн албаны тухай хууль-ийн 37 дугаар зүйлийн 37.3, 37.4-р зүйл болон Төрийн албаны зөвлөлийн 2004 оны 17 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Төрийн албан хаагчийн тоо бүртгэл хөтлөх журам”-ын 13-т заасны дагуу төрийн захиргааны төв, нутгийн захиргааны байгууллагууд нь “Төрийн албан хаагчийн бүрэлдэхүүн, хөдөлгөөний тайлан”-г жил ТАЗөвлөлд ирүүлэх журамтай ажээ.

ТАЗ -ийн вэбсайтанд тавигдсан мэдээллээс үзвэл, 2010 оны 1 дүгээр сарын 1 -ны байдлаар:

- ☐ Хөдөлмөрийн насны хүн амын тоо - **1704.4 мянга**
- ☐ Үүнээс, ажиллах хүч - **1137.9 мянга**
- ☐ Үүнээс - **1006.2 мянга** нь аймаг, нийслэлийн хөдөлмөр эрхлэгч байна.

Дээрх хөдөлмөр эрхлэгчдийн тоонд гадаадад гэрээгээр буюу Гадаад хэргийн яамны шугамаар ажиллаж байгаа хүмүүсийн тоо ороогүй байна. Нийт хөдөлмөр эрхлэгчдийн хичнээн хувь нь төрийн төсөвт /төрийн албанд/ байгууллагад ажиллаж байгааг дараах зураг харуулж байна. Үүнд:

/Зураг3.11/

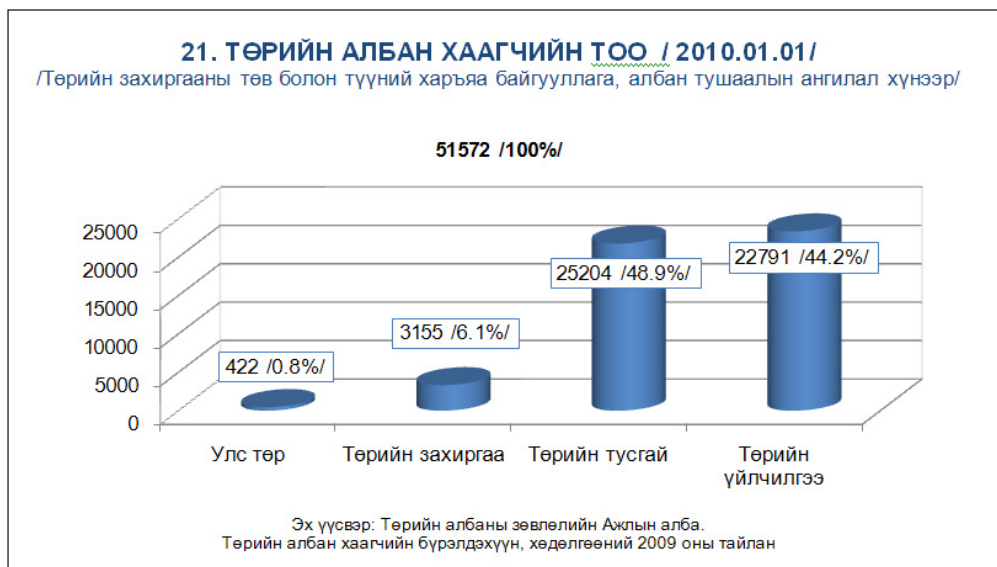

Өөрөөр хэлбэл, улсын хэмжээнд нийт хөдөлмөр эрхлэгчдийн 81,6% нь хувийн хэвшилд хөдөлмөр эрхлэгчид байгаа бөгөөд үлдсэн 18,4 хувь төрийн төсөвт байгууллага болон улсын үйлдвэрийн газар ажил эрхлэгчид байна. Төрийн төсөвт байгууллага болон үйлдвэрийн газар ажил эрхлэгч болох 18,4% буюу 210,3 мянган ажил эрхлэгчдээс 175,5 мянга буюу 83,4% нь төсөвт байгууллагад, үлдсэн 16,6% буюу 34,8 мянга нь улсын үйлдвэрийн газар ажил эрхэлдэг нь зураг 3.11-ээс харагдаж байна.

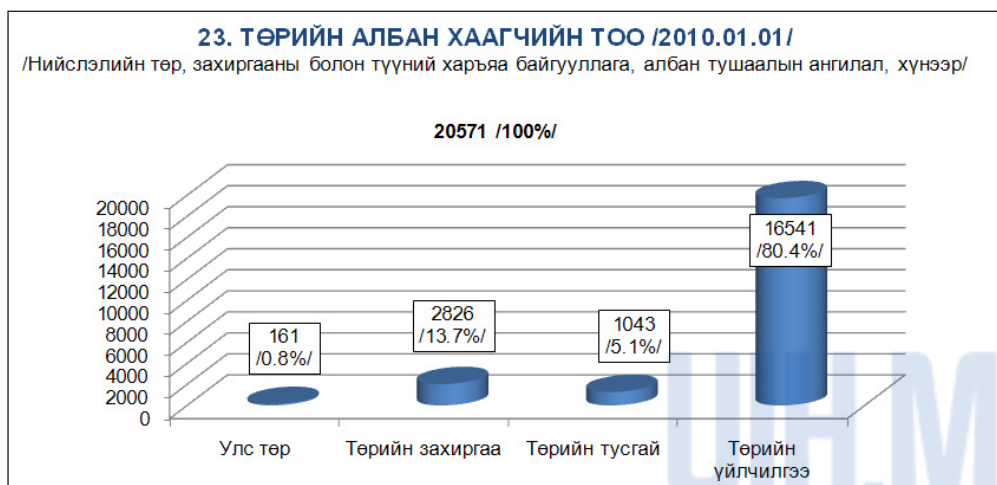
Харин доорхи зургаас та төрийн нийт алба хаагчдаас хэд нь төрийн тусгай албан тушаалд хамрагдах шүүх, прокурор, цагдаа, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх, онцгой байдал, батлан хамгаалах, хил хамгаалах, тагнуул гэх мэт төрийн тусгай албан тушаалд ажиллаж байгаа болон эмч, багш, эрдэм шинжилгээ, үйлчилгээний ажилчид гэх мэт үйлчилгээний албанд хэд, төрийн захиргааны албанд хэд нь ажилдаг болохыг харах болно. /Зураг 3.12/⁵⁸

⁵⁸ http://csc.gov.mn/main/index.php?option=com_content&view=article&id=222:-2010-1-1-&catid=10:2010-05-17-07-39-06&Itemid=46

Харин нийслэлийн хэмжээнд нийт төрийн албан хаагчдын хичнээн хувийг улс төр, төрийн захиргаа, тусгай, үйлчилгээний албан хаагчид эзэлж байгааг доорхи /Зураг 3.13/⁵⁹ харуулж байна.

Эдгээр тоо баримтууд нь төрийн өндөр албан тушаалтны тансаг төсөв улсын төсвийн зарлагын ихэнхи хувийг эзэлж байдаг гэсэн хардлагыг няцааж байна. Тухайлбал, нийслэлийн хэмжээнд төрийн албан хаагчдын 85,5 хувь нь дундаж буюу түүнээс доош орлоготой төрийн үйлчилгээний болон тусгай албан хаагчид эзэлж байгаа бол дундаж орлоготой гэж тооцогддог төрийн захиргааны албан хаагчид 13,7 хувийг эзэлж байгаа нь дээрх зургаас тодорхой харагдаж байна.

“Төрийн албан хаагчийн бүрэлдэхүүн, хөдөлгөөний тайлан”-г гаргахдаа:

⁵⁹ http://csc.gov.mn/main/index.php?option=com_content&view=article&id=222:2010-1-1-&catid=10:2010-05-17-07-39-06&Itemid=46

- ☐ Насны ангилал,
- ☐ Боловсрол,
- ☐ Цалингийн тайлан байгууллагаар,
- ☐ Ангилал, зэрэглэлд хамаарах ТАХ-ийн тоо,
- ☐ Албан тушаалын дэд ангиллын албан хаагчдын тоо гэсэн 5 үзүүлэлтээр гаргадаг байна.

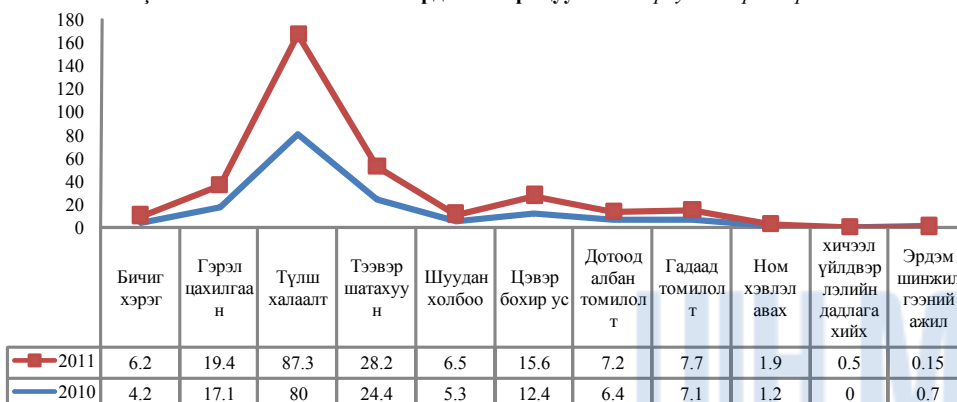
3.6 Бараа, үйлчилгээний бусад зардал

Тэгэхээр 2011 оны улсын төсвийн урсгал зардлын бараа, үйлчилгээний зардал дахь цалин, хөлс болон ажил олгогчоос нийгмийн даатгалд төлөх шимэтгэлд харагдаж буй зардлын өсөлт нь зайлшгүй өсөлт байна гэсэн дүгнэлтэнд хүргэж байна. Харин “Бараа, үйлчилгээний зардал”-ын 42 хувийг эзэлж буй **бараа, үйлчилгээний бусад зардлын** задаргааны өсөлт бууралтыг өмнөх онтой харьцуулж үзье.

Бараа, үйлчилгээний бусад зардалд зарцуулагдаж буй нийт зардал нь мөнгөн дүнгээрээ **2010 онд 470.2 тэрбум** төгрөг байснаас **2011 оны** төсвийн төлөвлөгөөнд **572.6 тэрбум төгрөг** буюу **102.4 тэрбум** төгрөгөөр буюу **21,7 хувиар** өссөн үзүүлэлттэй байна.

Үүнээс бичиг хэрэг, гэрэл цахилгаан, түлш халаалт, тээвэр шатахуун, шуудан холбоо, цэвэр бохир ус, дотоод албан томилолт, ном хэвлэл, хичээл үйлдвэрлэлийн дадлага, эрдэм шинжилгээний ажлын зардал гэх мэт бараа, үйлчилгээний бусад зардалд өндөр хувь эзэлдэг зардлуудыг өмнөх оны үзүүлэлтүүдтэй харьцуулахад хэрхэн өөрчлөгдсөнийг үзье.

Содбаа 3.14 2010-2011 оны зардлын харьцуулалт /Тэрбум төгрөгөөр/

Зураг 3.14-өөс харахад 2011 онд гэрэл цахилгаан, түлш халаалт, тээвэр шатахуун, цэвэр бохир усны зардал нилээд хэмжээгээр өссөн харагдаж байна. Энэ нь тухайн үйлчилгээний үнийн өсөлттэй холбогдон тайлбарлагдах нь ойлгомжтой. Бусад зардлууд жигд өссөн дүнтэй байна.

“Бараа, үйлчилгээний бусад зардал”-ыг дараах байдлаар ангилж болох бөгөөд энэхүү бүлэг тус бүр нь өмнөх оны тоон үзүүлэлттэй харьцуулахад хэрхэн өөрчлөгдсөнийг харъя:

/Хүснэгт 3.5 Тэрбум төгрөгөөр/

Бараа, үйлчилгээний бусад зардал	2010 он	2011 он	Өөрчлөгдсөн байдал
Эд хогшил худалдан авах	7,4	13,9	87,8 %
Төлбөр хураамж болон бусад зардал	30,7	15,06	-50.9%
Төлөвлөсөн арга хэмжээ	20,6	38,6	87,3%
Засгийн газрын нөөц хөрөнгө	20,0	20,0	өөрчлөгдөөгүй
Орон нутгийн хуваарилагдаагүй зардал	1,7	3,2	88,2%
Төрийн албан хаагчдын сургалт, хурал, зөвлөгөөний зардал	22,8	21,6	-5,2%
Бусдаар гүйцэтгүүлсэн ажил үйлчилгээний зардал	35,3	52,4	48.4%

Дээрх хүснэгтээс үзэхэд бараа, үйлчилгээний бусад зардал өмнөх оныхтой харьцуулахад 21,7 хувиар өссөн харагдаж байна. Харин төлбөр хураамж болон бусад зардал 51 хувиар, Төрийн албан хаагчдын сургалт, хурал, зөвлөгөөний зардал 5,2 хувиар тус тус буурсан бол бусдаар гүйцэтгүүлсэн ажил үйлчилгээний зардал 48 хувиар, эд хогшил худалдан авах, төлөвлөсөн арга хэмжээний зардал, орон нутгийн хуваарилагдаагүй зардал тус тус 87-88 хувиар өссөн дүн гарчээ.

Эд хогшил худалдан авах болон, бусдаар гүйцэтгүүлсэн ажил үйлчилгээний хөлс 50-80 хувь хүртэл өссөн нь бараа үйлчилгээний үнэ нэмэгдсэнтэй холбоотой юм.

Бараа, үйлчилгээний зардалд хийсэн анализаас харахад бараа үйлчилгээний зардлын 21,5 хувийн өсөлтөд голлох нөлөө үзүүлсэн хүчин зүйл нь төрийн албан хаагчдын цалингийн 30 хувийн нэмэгдэл, эрчим хүч, шатахууны үнийн нэмэгдэл зэрэг үйлчилгээний үнийн өсөлт байна гэж үзэж болохоор байна.

Татаас ба урсгал шилжүүлэг

Татаас ба урсгал шилжүүлэг нь **урсгал зардлын 29%-ийг** эзэлж байгаа бөгөөд нийт мөнгөн дүнгээрээ **560,7 тэрбум** төгрөг 2011 оны төсөвт төлөвлөгдсөн байна. Энэ нь өмнөх оны татаас болон урсгал шилжүүлгийн зардалтай харьцуулахад **52,9 тэрбум** төгрөг буюу **10,4 хувиар** өссөн байна.

Татаас

Татаас ба урсгал шилжүүлэгт төсөвлөгдсөн нийт мөнгөн хөрөнгийн **273,9 тэрбум буюу 48,9 хувийг** татаас, **286,7 тэрбум буюу 51,1%-ийг** урсгал шилжүүлэг эзэлж байна. 2011 оны төсөвт татаас дараах байдлаар төлөвлөгдсөн бөгөөд нийт татааст эзлэх хувь:

УНМН
СУДАЛГААНЫ САН

Хүснэгт 3.6 /Тэрбум төгрөгөөр/

Татаасын төрөл	Төлөвлөгдсөн	Нийт татааст эзлэх хувь
Эрчим хүч дулаан алдагдлын татаас	39,8	30,4%
Хотын нийтийн тээврийн татаас	30,4	
Хувийн хэвшлийн байгууллагад үйлдвэрлэл нэмэгдүүлэх зорилготой	0,4	
Улаан буудайн татаас	12,6	
Бусад татаас	190,7	69.6 %

Тэгвэл, татаасын 30,4%-ийг эзэлж байгаа татаасын төрлүүд нь өмнөх онтой харьцуулахад хэрхэн өөрчлөгдсөнийг харъя.

График 3.15-д урсгал зардал дахь татаасын 30,4 хувийг эзэлж буй эрчим хүч, дулаан алдагдал, хотын нийтийн тээвэр, хувийн хэвшлийн татаас, улаан буудайн татаас, орон нутгийн төсөвт өгөх татаасын 2010, 2011 оны дүнг харьцуулан үзэхэд хотын нийтийн тээврийн татаас 30 дахин буюу **913 саяас 30 тэрбум 409 сая** төгрөг хүртэл 29,5 тэрбумаар өссөн байна. Харин үйлдвэрлэл нэмэгдүүлэх зорилготой хувийн хэвшлийн байгууллагад олгох татаас **4,7 тэрбумаас 0,4 сая** болтлоо буурсан бол, Эрчим хүч дулаан алдагдлын татаас **9,1 хувиар**, Улаан буудайн татаас **10,9 хувиар**, Орон нутгийн төсөвт өгөх татаас **11,7 хувиар** тус тус өссөн байна. Харин бусад татаас нь нийт дүнгээрээ 11,7 хувиар өссөн байна.

Урсгал шилжүүлэг

2011 оны төсөвт урсгал шилжүүлэг **286,8 тэрбум** төгрөг төсөвлөгдсөн байна. Энэ нь өмнөх оны урсгал шилжүүлэгтэй харьцуулахад **0,8 хувиар** өссөн дүнтэй байна. Үүнээс урсгал шилжүүлгийн төрлүүд өмнөх онтой харьцуулахад хичнээн хувиар өссөнийг дараах хүснэгтээр харуулъя.

Хүснэгт 3.7 Тэрбум төгрөгөөр/

Шилжүүлгийн төрөл	2010 он	2011 он	Өсөлтийн хувь
Засгийн газрын хоорондын шилжүүлэг	20,2	22,5	11,4%

Төрийн бус байгууллагад олгох хандив тусламж	4,06	4,6	13.3%
Өрх гэрт олгох шилжүүлэг	146,2	174,3	19.2%
Нийгмийн халамжийн зардал	122,5	137,8	12.4%
Ажил олгогчоос олгох нэг удаагийн урамшуулал	31,8	33,4	5%
Хүн амын тодорхой бүлэгт үзүүлэх дэмжлэг	106,9	63,7	-40.4%
Хандив тусламж	1,2	4,3	3.5 дахин
Төлбөр хураамж	3,2	13,9	4,3 дахин
Нийт урсгал шилжүүлэг	284,4	286,8	0,8%

Дээрх хүснэгтэнд үзүүлснээр Хүн амын тодорхой бүлэгт үзүүлэх хандив тусламж 2011 онд өмнөх оноос 40,4 % дахин буурч, хандив тусламж болон төлбөр хураамж тус бүртээ 3,5-4,3 дахин өссөн бол бусад шилжүүлгийн дүн 5-19 хувийн хооронд өссөн байна. Дээр үзүүлсэн шилжүүлэг дотор дараах шилжүүлгүүд хамгийн өндөр хувьтай байна. Тухайлбал, өмнөх онтой харьцуулахад халамжийн тэтгэвэр **20,9%**, жирэмсэн, хөхүүл эхийн тэтгэмж **20.9%**, алдарт эхийн одонтой эхчүүдэд олгох тэтгэмж **89,8 %** тус тус нэмэгдсэн байна. Түүнчлэн, Сургалтын төлбөрийн хандив тусламж нь өнгөрсөн жилд **1,2 тэрбум** байсан бол 2011 онд **4,2 тэрбум** буюу **3 тэрбум** төгрөгөөр өссөн үзүүлэлттэй, түүнчлэн төлбөр хураамж түүн дотроо шүүхийн шийдвэрийн дагуу олгох төлбөр хураамж 18,4 сая байснаа 2011 онд **11 тэрбум** буюу **10,6 тэрбум** төгрөгөөр өссөн дүн гарсан байна.

Дээрх нэмэгдсэн шилжүүлгээс харахад сонгуулийн амлалттай холбоотой халамжийн шинж чанартай шилжүүлгийн зардлын дүн ихэвчлэн өссөн байна. Харин ахмад настуудад үзүүлэх хөнгөлөлт 13,5 %, хоол тэжээлийн тусламж дэмжлэг 4,8%, төрийн албан хаагчийн нэг хүүхдийн сургалтын төлбөрийг төр хариуцах дэмжлэг 38,1%, Төрийн албан хаагчийн гэр бүлд олгох мөнгөн тусламж 41,8%, бүтцийн өөрчлөлтийн улмаас чөлөөлөгдсөн албан хаагчид олгох нөхөх олговор 78,2%, нүүлгэн шилжүүлэх зардал 100%, Хөдөлмөр, ажил эрхлэлт, ЖДҮ-ийг дэмжих чиглэлээр өгөх тусламж 67,7% гэх мэт зарим шилжүүлгүүд буурсан байна.

Өөрөөр хэлбэл буурсан зардлыг ажиглахад 2011 оны байдлаар төрийн албан хаагчдын сургалт, хурал, зөвлөгөөний зардал, төрийн албан хаагчийн нэг хүүхдийн сургалтын төлбөрийг төр хариуцах дэмжлэг, төрийн албан хаагчийн гэр бүлд олгох мөнгөн тусламж, бүтцийн улмаас чөлөөлөгдсөн албан хаагчдад олгох нөхөх олговор гэх мэт төрийн алба хаагчдад зориулсан зардлыг түлхүү бууруулах бодлого баримталсан нь ажиглагдаж байна.

Энэ нь төрийн нийт албан хаагчдын ихэнхи хувийг эзэлж буй төрийн үйлчилгээ, төрийн тусгай болон төрийн захиргаа гэх мэт дундаж болон түүнээс доош орлоготой иргэдэд зарцуулагдах шилжүүлэг буурсан гэсэн үг. Урсгал шилжүүлгийн зардлын тухайн бууралт нь төрийн албан хаагчдын цалингийн 30 хувийн нэмэгдэлтэй холбоотой байх үндэслэлтэй юм.

Нөгөө талаар, ЖДҮ-ийг дэмжих чиглэлээр өгөх шилжүүлгийн зардлыг 67,7 хувиар бууруулсан нь хэр оновчтой бодлого вэ гэдгийг Засгийн газар эргэж харах нь зүйтэй юм. Ажлын байр нэмэгдүүлэх, хувийн хэвшлийг дэмжих, эдийн засгийн бодит өсөлтийг хангах зорилт дэвшүүлсэн үед зайлшгүй тухайн зорилго, зорилтыг хангах үйл ажиллагаа хийгдэх болно. Гэтэл үйл ажиллагаа явуулж, ажил хийж байгаа үед ажлын цар хүрээ болон

цаг хугацаанаас хамаарч зардал нэмэгдэх нь гарцаагүй үнэн. Иймд үйл ажиллагаанд зарцуулагдах зардлыг бууруулна гэдэг үйл ажиллагаа тэр хэмжээгээр явцуурч, хийгдэх ажил мөн л тэр хэмжээгээр багасна гэсэн үг. Тэгэхээр зарлага бууруулахдаа чухам ямар зарлага бууруулах вэ, ямарыг нь нэмэх вэ гэдэгт үндэслэлтэй хандах нь бодит үр дүнд хүргэнэ.

3.8. Хөрөнгийн зардлын шинжилгээ

2011 оны Улсын төсвийн нийт зарлага ба цэвэр зээлийн дүнд **27 хувийг** эзэлж байгаа **737,9 тэрбум** төгрөгийг хэрхэн зарцуулахаар төлөвлөснийг авч үзье. Хөрөнгө оруулалтын зардал маш ойлгомжтой бөгөөд түүний ангиллыг дараах зургаар үзүүлэв.

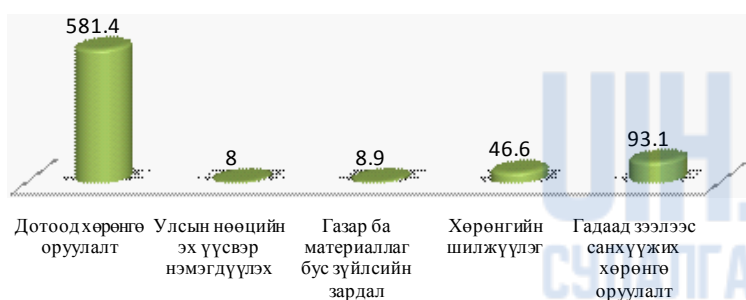
Зураг 3.16/

Зураг 3.16 -д үзүүлсэн хөрөнгийн зардлын ангилал нь нийт хөрөнгийн зардалд ямар хувь хэмжээтэй төлөвлөгдсөнийг график 5-аар харуулсан. Тус графикт үзүүлнээр 2011 оны улсын төсвийн хөрөнгийн зардалд:

- ☐ Дотоод хөрөнгө оруулалт - 78,7%
- ☐ Улсын нөөцийн эх үүсвэр нэмэгдүүлэх зардал - 1%
- ☐ Газар ба материаллаг бус зүйлсийн зардал - 1,2%
- ☐ Хөрөнгийн шилжүүлгийн зардал - 6,3%
- ☐ Гадаад зээлээс санхүүжих хөрөнгө оруулалтын зардал - 12,6 хувийг тус тус эзэлж байгааг мөнгөн дүнгээр үзүүлсэн байна.

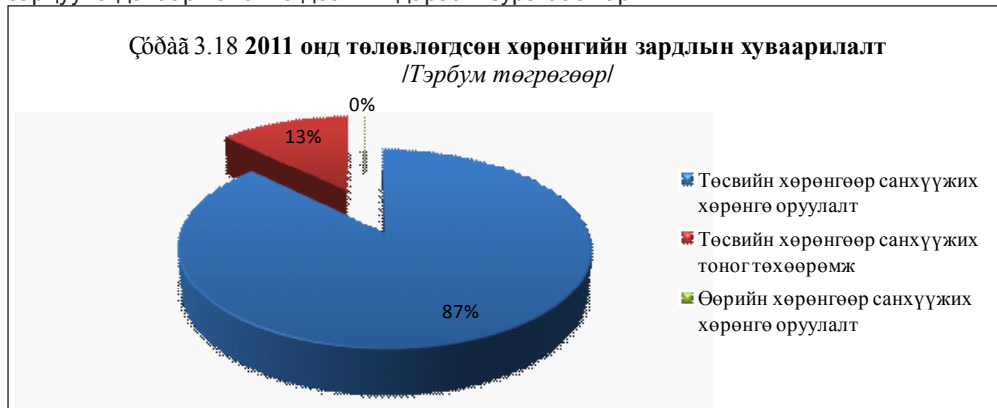
Сбддд 3.17 2011 оны улсын төсвийн хөрөнгийн зардлын хуваарилалт /Тэрбум төгрөгөөр/

Дотоод хөрөнгө оруулалтын зардал

Дотоод хөрөнгө оруулалтын нийт зардал нь 2011 онд **581,4 тэрбум** төгрөг төлөвлөгдсөн байна. Энэ нь хөрөнгийн зардалд төлөвлөгдсөн нийт зардлын **78,7** хувийг эзэлж байгааг зураг 3.17-д үзүүлсэн бөгөөд өмнөх онд зарцуулсан дотоод хөрөнгө оруулалтын зардлаас **13,5** хувиар буюу **78,2 тэрбум** төгрөгөөр нэмэгдсэн байна. Энэ бол сайн мэдээ юм. Учир нь Хөрөнгө оруулалтын зардал нэмэгдэнэ гэдэг нь бодит бүтээн байгуулалт нэмэгдэж,

эдийн засгийн өсөлтөд бодит нөлөө үзүүлэх сайн талтай. Дотоод хөрөнгө оруулалтад төлөвлөгдсөн 581,4 тэрбум төгрөг ямар ямар хөрөнгө оруулалтанд хичнээн хувь нь зарцуулагдахаар төлөвлөгдсөнийг дараах зурагаас харъя.

Зураг 3.18-аас харахад Төсвийн хөрөнгөөр санхүүжих хөрөнгө оруулалт нь дотоод хөрөнгө оруулалтын **87% буюу 508,1 тэрбум**, Төсвийн хөрөнгөөр санхүүжих тоног төхөөрөмж нь **12,5 % буюу 73,0 тэрбум**, Өөрийн хөрөнгөөр санхүүжих хөрөнгө оруулалт нь **0,04% буюу 0,25 тэрбум** төгрөг төлөвлөгдсөн нь харагдаж байна. Эдгээр үзүүлэлт нь өнгөрсөн онтой харьцуулахад хэрхэн өөрчлөгдсөнийг доорх хүснэгтээс үзье.

Хүснэгт 3.8 /тэрбум төгрөгөөр/

Дотоод хөрөнгө оруулалтын зардал	2010 он	2011 он	Өөрчлөгдсөн байдал
Төсвийн хөрөнгөөр санхүүжих хөрөнгө оруулалт	452,0	508,1	12,4 %
Төсвийн хөрөнгөөр санхүүжих тоног төхөөрөмж	40,1	73,0	82%
Өөрийн хөрөнгөөр санхүүжих хөрөнгө оруулалт	2,2	0,25	-88,6%
Замын сангийн хөрөнгөөр санхүүжих хөрөнгө оруулалт	9,0	0	0
Дотоод хөрөнгө оруулалтын нийт зардал	503,2	581,4	13,5%

Хүснэгтээс харахад өөрийн хөрөнгөөр санхүүжих хөрөнгө оруулалт ойролцоогоор 90% буурсан бөгөөд тоног төхөөрөмжийн хөрөнгө оруулалт 82 хувиар нэмэгдсэн байна. Харин замын сангийн хөрөнгөөр санхүүжих хөрөнгө оруулалтын зардал тэглэсэн байна.

Улсын нөөцийн эх үүсвэр нэмэгдүүлэх зардал

Улсын нөөцийн эх үүсвэр нэмэгдүүлэхэд зориулж 2011 оны улсын төсөвт **8 тэрбум** төгрөг төлөвлөсөн бөгөөд энэ нь өнгөрсөн жилд төсөвлөгдсөн **5,7 тэрбум** төгрөгөөс **2,3 тэрбум** төгрөг буюу **45** хувиар нэмэгдсэн үзүүлэлттэй байна. Улсын нөөцийн эх үүсвэр нэмэгдүүлэх зардал нь Хүнс, барааны нөөц, Үрийн нөөц, Өвс тэжээлийн нөөц, Шатахууны нөөцөд хичнээн хувиар төлөвлөгдсөн, өмнөх онтой харьцуулахад хэрхэн өөрчлөгдсөн мэдээллийг дараах хүснэгтээс үзье. Үүнд:

Хүснэгт 3.9 /тэрбум төгрөгөөр/

Улсын нөөцийн эх үүсвэр нэмэгдүүлэх	2010	2011	2011 онд эзлэх хувь	Өөрчлөгдсөн хувь
Хүнс, барааний нөөц	1,04	1,7	21,2 %	63.5%
Үрийн нөөц	0,9	1	11.8%	11.1%
Өвс, тэжээлийн нөөц	0,8	2	25%	150%
Шатахууны нөөц	3	3,3	41.8%	10%
Нийт	5,7	8	100%	40.3%

Хүснэгтээс харахад нөөцийн эх үүсвэр нэмэгдүүлэх зардал нь нийтдээ нэмэгдсэн үзүүлэлттэй бөгөөд буурсан зардал байхгүй байгаа нь харагдаж байна. Түүнчлэн хүнс, барааны нөөц болон өвс, тэжээлийн нөөцийн эх үүсвэр нэмэгдүүлэх сангийн зардал 63,5-аас 1,5 дахин нэмэгдсэн байна. Өвс, тэжээлийн нөөцийн сан, шатахууны нөөцийн сангийн зардлын нэмэгдэлд голлох хүчин зүйл нь өвөлжилт, цас зудын хүндрэл гэж үзэх үндэслэлтэй юм.

Газар ба материаллаг бус зүйлсийн зардал

Хөрөнгийн зардлын **1,2%-ийг** эзэлж буй тус зардалд 2011 оны улсын төсөвт **8,9 тэрбум** төгрөг төлөвлөсөн байна. Тус зардлын хуваариалалтыг өмнөх онтой харьцуулж үзвэл:

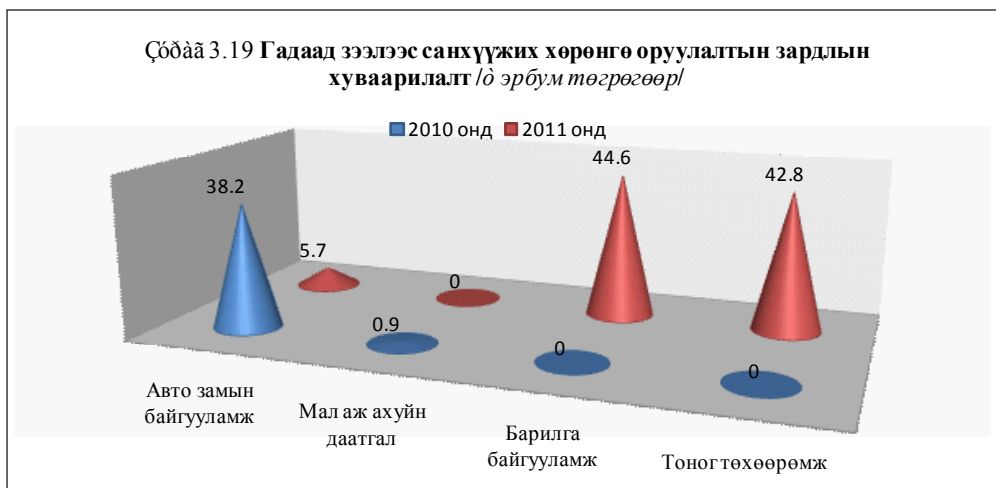
Хүснэгт 3.10 /тэрбум төгрөгөөр/

	2010	2011	Өөрчлөгдсөн хувь
Геологи хайгуулын зардал	5,1	4	-1,9%
Ойжуулалтын зардал	4,9	4,9	өөрчлөгдөөгүй
Байгаль орчны төслийн зарлага	0,47	0	-100%

Геологи хайгуулын зардал буурсан бөгөөд байгаль орчны төслийн зардалд мөнгө төлөвлөгдөөгүй байна.

Хөрөнгийн шилжүүлэг болон Гадаад зээлээс санхүүжих хөрөнгө оруулалт

Хөрөнгийн шилжүүлгийн зардал нь төсөвт газрын их засварт зарцуулагдах бөгөөд 2011 онд **46,6 тэрбум** төгрөг төлөвсөн ба энэ нь өнгөрсөн оныхоос **17,7 тэрбум** төгрөгөөр нэмэгдсэн байна. Харин, гадаад зээлээс санхүүжих хөрөнгө оруулалтын зардлыг өнгөрсөн оныхоос **2,8** дахин нэмж **38,2 тэрбумаас 93,1 тэрбум** болтол нь өсгөсөн байна. Гадаад зээлээс санхүүжих хөрөнгө оруулалтын зардал нь дараах байдлаар хуваарилагдсан байна.

Зураг 3.19 -өөс харахад барилга байгууламж болон тоног төхөөрөмжийн хөрөнгө оруулалт 2010 онд нэг ч төгрөг төлөвлөгдөөгүй бөгөөд мал аж ахуйн даатгалын зардал 2011 онд төлөвлөгдөөгүй нь харагдаж байна.

3.9.Орон нутгийн төсвийн зарлагын шинжилгээ

Монгол улсын засгийн газрын дунд хугацааны зорилтод засаг захиргаа нутаг дэвсгэрийн нэгжийг боловсронгуй болгон, орон нутгийн бие даасан байдлыг хангаснаар төрийн үйлчилгээний чанар хүртээмжийг сайжруулна гэж заасан байна. Монгол Улсын хувьд орон нутгийн төсвийн зарлагын хэмжээ улсын төсвийн зарлагаас харьцангуй бага байгаа нь иргэдэд хүргэх төрийн үйлчилгээг Засгийн газар голчлон санхүүжүүлдгийн илэрхийлэл юм. Сүүлийн арван жилийн дунджаар ДНБ-д улсын төсвийн зарлагын эзлэх хувь хэмжээ 33.4 хувь байгаа бол орон нутгийн төсвийн зарлагын хувь хэмжээ 6,6 хувь байна. Өөрөөр хэлбэл ДНБ-д эзлэх улсын төсвийн зарлага орон нутгийн төсвийн зарлагаас 5 дахин их байна.

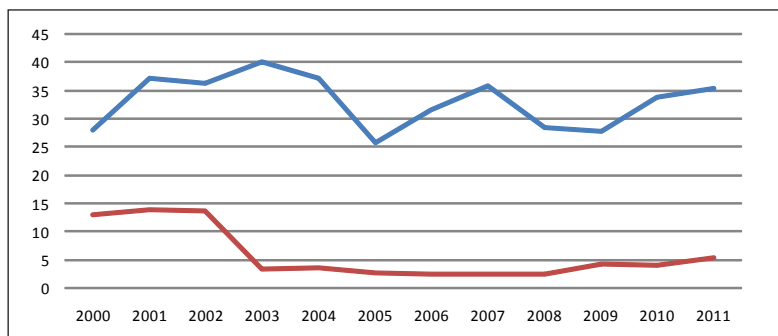
Орон нутгийн хариуцан нийлүүлж байсан бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний тодорхой хэсгийг ТБУСТ хуулиар Засгийн газар хариуцах болсноор ДНБ-д эзлэх улсын төсвийн зарлагын хэмжээ өсч харин орон нутгийн төсвийн зарлагын хувь хэмжээ 75 хувиар буурсан байна. Улс орны төвлөрсөн болон төвлөрсөн бус удирдлагатайг ДНБ-д орон нутгийн төсвийн орлого, зарлагын эзлэх хувь хэмжээгээр илэрхийлдэг. /Улсын төсөв болон орон нутгийн төсвийн ДНБ-д эзлэх хувь хэмжээг Зураг 3.20-оос харна уу/

Орон нутаг үндэсний нийт баялгийн маш бага хувийг захиран зарцуулж байгаа бөгөөд орон нутаг нь санхүүгийн талаар бие даасан бус байгаа нь үүнээс харагдаж байна. Орон нутгийн төсвийн зарлага нь 2011 онд ДНБ-ий 5.5 хувийг эзэлж байгаа нь маш бага үзүүлэлт боловч 2003-2010 он хүртлэх хугацаатай харьцуулахад хамгийн өндөр үзүүлэлт юм. Мөн улсын нэгдсэн төсвийн зарлагад эзлэх орон нутгийн зарлагын хэмжээ 2002 онд 30.8 хувь байсан бол 2011 оны байдлаар 10.4 хувь болж буурсан байна.

Орон нутгийн төсвийн нийт зардлын 78.2 хувийг 2008 онд, 87.5 хувийг 2009 онд, 93.7, хувийг 2010 онд, 75.0 хувийг 2011 онд тус тус төсвийн урсгал зардал эзэлж байгаа бол орон нутгийн нийт төсвийн зарлагад эзлэх хөрөнгийн зардлын хэмжээ 2008 онд 21,6 хувь, 2009 онд 12.5 хувь, 2010 онд 6.1 хувь болж буурч байсан боловч 2011 онд 24.9 болж нэмэгдсэн дүнтэй байна. ТБУСТ хууль батлагдан гарсанаас хойш орон нутгийн төсвийн зарлагын дийлэнх хувь орон нутгийн урсгал зардлыг санхүүжүүлэхэд зарцуулагдаж байна.

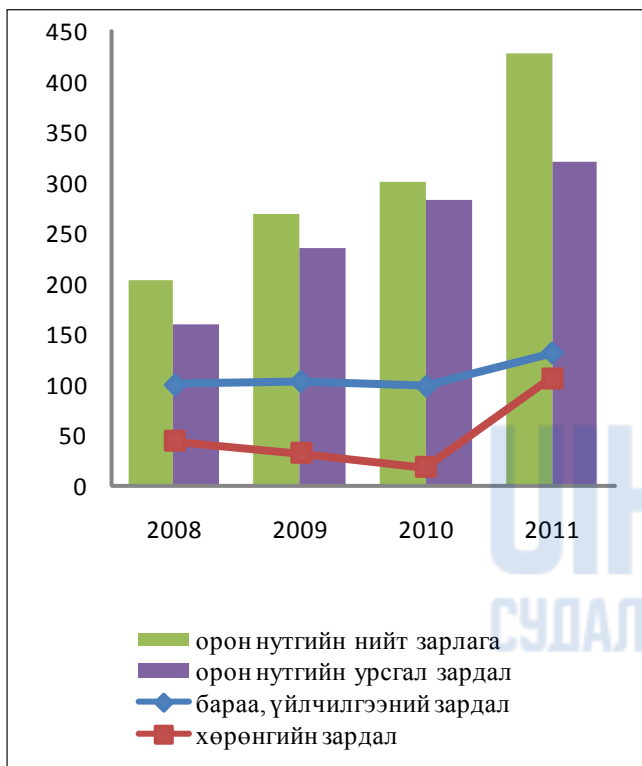
Энэ дүн сүүлийн жилүүдэд өсч орон нутгийн төсвийн зарлагын багахан хувийг эзэлдэг хөрөнгийн зардлын хувь хэмжээ буурсаар байсан боловч 2011 онд 24.9 хувь /Зураг 3.21-ээс харна уу/ болж нэмэгдсэн байна.

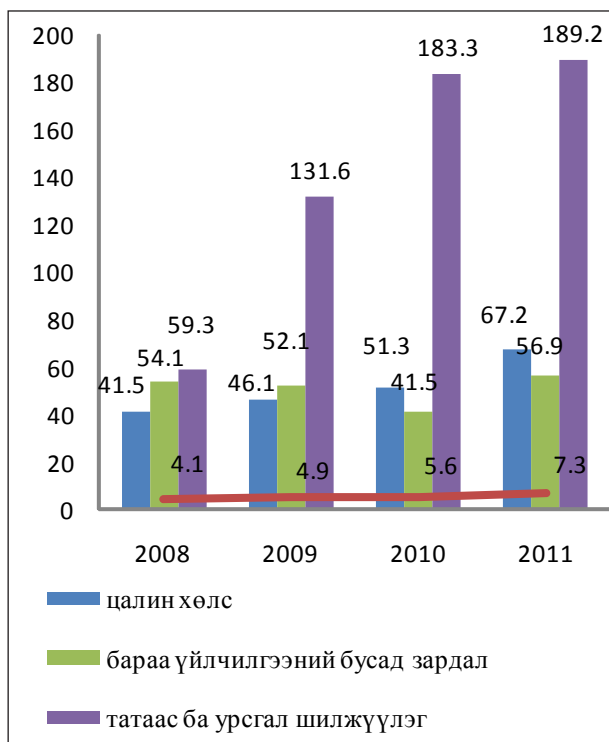
Зураг 3.20 Улсын ба орон нутгийн төсвийн зарлагын ДНБ-д эзлэх хувь хэмжээ

Зураг 3.21

- Орон нутгийн төсвийн урсгал зардалын бүлгийн зардлуудын динамик /тэрбум төгрөгөөр/

2011 оны байдлаар нийт урсгал зардлын 41.1 хувийг бараа, үйлчилгээний зардал, 58.9 хувийг татаас ба урсгал шилжүүлэг эзэлж байна. Татаас шилжүүлэг нэмэгдэхэд орон нутгийн төсөвт өгөх татаас өнгөрсөн оноос үлэмж хэмжээгээр нэмэгдсэнтэй холбоотой өссөн байна.

Төсвийн орлого бүрдүүлэлт 2007, 2008 онуудад харьцангуй өндөр буюу орон нутагт хөрөнгө оруулалтад тодорхой санхүүжилт хийх боломжтой байсан үе бөгөөд 2009 онд болсон эдийн засгийн хямрал, төсвийн алдагдал зэргээс шалтгаалан энэ байдал муудсан ч 2011 оны төсөвт 106.6 тэрбум төгрөг буюу орон нутгийн нийт төсвийн 25 хувьтай тэнцэх хэмжээний хөрөнгө оруулалт хийхээр тусгасан байна. Орон нутгийн хөрөнгө оруулалт, их засварт зориулж нийт 95.8 тэрбум төгрөг төсөвлөсөн байгаа нь хөрөнгө оруулалт орон нутаг руу чиглэж байгааг харуулж байна.

Хүснэгт 3.11

- ДНБ, нэгдсэн төсвийн зарлагад орон нутгийн зарлагын эзлэх хувь хэмжээ/тэрбум төгрөгөөр/

Он	ДНБ	Нэгдсэн төсвийн зарлага	Улсын төсвийн зарлага		Орон нутгийн төсвийн зарлага		
			тэрбум төг	ДНБ-нд эзлэх %	тэрбум төг	ДНБ-нд эзлэх %	НТЗ-д эзлэх %
2000	1044.6	429.6	292.9	28.0	136.6	13.1	31.8
2001	1115.6	489.7	415.4	37.2	154.8	13.9	31.6
2002	1240.8	548.6	450.7	36.3	168.9	13.6	30.8

2003	1461.2	615.8	585.4	40.1	50.1	3.4	8.1
2004	1910.9	752.5	711.2	37.2	68.8	3.6	9.1
2005	2779.6	764.6	717.8	25.8	79.3	2.9	10.4
2006	3714.9	1237.0	1176.7	31.7	95.5	2.6	7.7
2007	4599.5	1747.3	1652.9	35.9	121.6	2.6	7.0
2008	6130.3	2466.8	1745.5	28.5	203.3	2.6	8.2
2009	6282.7	2336.6	1746.6	27.8	268.1	4.4	11.4
2010	7168.9	3107.9	2423.1	33.8	300.5	4.1	9.6
2011	7838.6	4084.1	2782.7	35.5	427.5	5.5	10.4

Дөрөв. Алдагдлыг санхүүжүүлэх эх үүсвэр

2011 оны нэгдсэн төсвийн тэнцэлийг өмнөх оныхоос 317,3 тэрбум төгрөгөөр нэмэгдүүлэн 779,5 тэрбум төгрөгөөр төсөвлөсөн байна. Энэ нь 2011 оны ДНБ-ний 9.9 хувийг эзэлж байна.

Хүснэгт 4.1.

- **Монгол улсын 2011 оны нэгдсэн төсвийн тэнцэл** (тэрбум төгрөгөөр)

	2009 (Гүйц)	2010 (Тод)	2011 Төл	ДНБ-д эзлэх хувь		
				2009	2010	2011
Урсгал тэнцэл	-13.8	282.5	146.3	-0.2	3.9	1.9
Нийт тэнцэл	342.6	-462.2	-779.4	-5.4	-6.4	-9.9

Эх сурвалж: Сангийн яам

Нэгдсэн төсвийн алдагдал болох 779,5 тэрбум төгрөгийн 290.4 тэрбум төгрөг нь улсын төсөвт, -16.1 тэрбум төгрөг нь Нийгмийн даатгалын санд, харин Хүний хөгжил санд 504.0 тэрбум төгрөг, 1.2 тэрбум төгрөгийг орон нутагт тус тус хуваарилан төсвийн алдагдлыг нөхөхөд зориулж төлөвлөсөн байна.

Хүснэгт 4.2. 2011 оны нэгдсэн төсвийн үр дүнгийн үзүүлэлт (тэрбум төгрөгөөр)

	2010 тод	Өөрчлөлт	2011	
			Төл	ДНБ-д эзлэх хувь
• Нэгдсэн төсөв	462.2	317.3	779.5	9,9
• Улсын төсөв	282.6	7.8	290.4	3,7
• НДС	-7.3	-8.7	-16.1	-0,2
• ХХС	183.9	320.1	504.0	6,4
• Орон нутаг	3.0	-1.8	1.2	0,0

Эх сурвалж: Сангийн яам

Монгол улсын 2011 оны төсвийн нийт алдагдлын ДНБ -д эзлэх хувийг 9,9 болгон төсөвлөсөн нь 2010 оны тодотголд төсвийн тэнцэлийн ДНБ -д эзлэх хувь 6.4 байснаас өссөн (Хүснэгт 4.1) ба энэ үзүүлэлт нь УИХ-аас баталсан Төсвийн Дунд Хугацааны Мэдэгдэлтэй (ТДХМ) нийцэхгүй байгаа юм. (Хүснэгт 4.3) Тухайлбал, ТДХМ -д төсвийн алдагдлын дээд хязгаарыг 5 хувь байна гэж заасан байхад бараг хоёр дахин их хувиар баталсан нь маш хол зөрүүтэй байна.

Хүснэгт 4.3.

- **Монгол Улсын 2011 оны ТДХМ, 2012 - 2013 оны Төсвийн төсөөллийн үзүүлэлт (ДНБ -д эзлэх хувиар)**

	ТДХМ 2011	ТДХМ 2012	ТДХМ 2013
Төсвийн нийт орлогын доод хязгаар	35.4	35.4	30.3
Төсвийн нийт зарлагын дээд хязгаар	40.4	39.4	32.3
Төсвийн нийт алдагдлын дээд хязгаар	-5.0	-4.0	-2.0
Хөрөнгө оруулалтын зардлын доод хязгаар	6.3	6.0	4.7

Эх сурвалж: Монгол Улсын Их Хурлын 2010 оны 40 дүгээр тогтоол

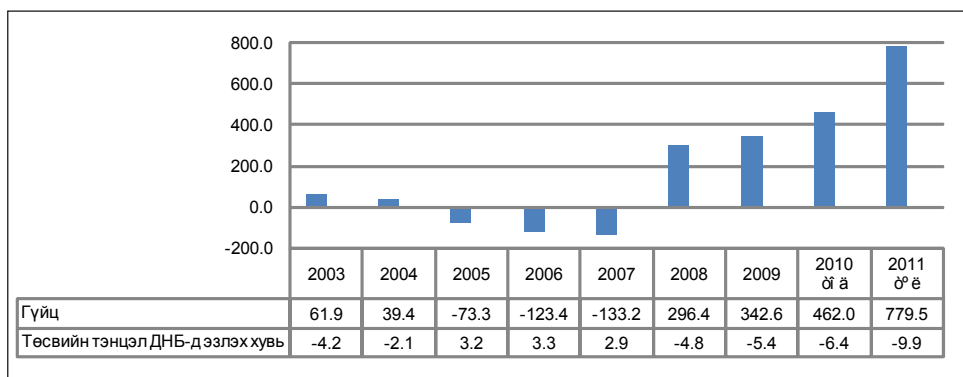
Түүнчлэн төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийн дагуу 2013 оноос эхлэн нэгдсэн төсвийн тэнцвэржүүлсэн тэнцэл нь тухайн төсвийн жилийн ДНБ-ний 2 хувиас илүүгүй алдагдалтай, эсхүл ашигтай байх гэсэн заалтыг баримтлана. Үүнийг баримтлахын тулд одоогийн төсвийн алдагдлыг 2013 он гэхэд 7,9 % бууруулах шаардлагатай болно.

Тиймээс цаашид 2012-2013 оны төсвийн алдагдлыг ТДХМ-д заасан шиг хэмжээгээр бууруулах боломж тун багатай гэж үзэж байна. Учир нь 2003 оноос хойш төсвийн алдагдлын үзүүлэлтээс харахад төсвийн алдагдал сонгуулийн жилүүдэд их хэмжээгээр өсдөг нь харагдаж байна. Тухайлбал, өмнөх сонгуулийн жил болох 2008 онд төсвийн алдагдал 2007 оны алдагдлаас 7,7 хувиар нэмэгдэн ДНБ -ний 4,8% болж өссөн үзүүлэлттэй гарж байсан байна. Хэрэв алдагдал ҮНБ-ний 2-3 хувийг эзэлж байвал эдийн засгийг хямраагүй гэж, харин алдагдал 10 хувиас хэтэрвэл эдийн засаг хүчтэй хямарч байна гэж үздэг байна.

Зураг 4.1 дээрээс харахад зөвхөн 2005-2007 онуудаас бусад онуудад төсвийн алдагдалтай гарсан ба 2008 оноос эхлэн төсвийн алдагдал нэмэгдсээр 2011 онд 779.5 тэрбум төгрөг байхаар төлөвлөсөн байна. Үүний гол шалтгааныг төсвийн урсгал зарлагын өсөлттэй шууд холбоотой гэж үзэхээр байгаа бөгөөд үүнд төрийн албан хаагчдын цалингийн 30 хувийн нэмэгдэл, эрчим хүч, шатахууны үнийн нэмэгдэл зэрэг бараа бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний үнийн өсөлт, татаас ба зарим урсгал шилжүүлгийн зардал өмнөх оноос өссөн зэрэг гол нөлөөлж байна.

УИХ-ЫН
СУДАЛГААНЫ САН

Зураг 4.1. 2003 - 2011 онуудын төсвийн алдагдлын хэмжээ (тэрбум төгрөгөөр)

Эх сурвалж: Сангийн яам

Хүснэгт 4.4. 2011 оны төсвийн алдагдлыг санхүүжүүлэх эх үүсвэрээр ангилбал

Эх үүсвэр	2011 оны тодотгол /Тэрбум төгрөг/	ДНБ-д эзлэх хувь	Нийт санхүүжилтийн эзлэх хувь
• Нэгдсэн төсвийн алдагдал	779.5	9.9	100
• Мөнгөн хөрөнгийн цэвэр өөрчлөлт	17.8	0.2	2
• Засгийн газрын урт хугацаатай бонд	92.4	1.2	12
Засгийн газрын зээл	83.5	1.1	11
Урьдчилгаа төлбөр	470.9	6.0	60
Өмч хувьчлал	114.8	1.5	15

Эх сурвалж: Сангийн яам

Эдгээр санхүүжилтын эх үүсвэрүүдээс харахад Монгол улсын 2011 оны төсвийн төлөвлөсөн 9,9 хувийн төсвийн алдагдлыг санхүүжүүлэхэд бэрхшээлтэй байгаа ба санхүүжилтын ихэнхийг бүрдүүлж байгаа уул уурхайн томоохон гэрээнээс авах урьдчилгаа төлбөр, өмч хувьчлалын орлого Засгийн газрын зээл, Засгийн газрын шинээр гаргах бондоос хамаарна. Гэвч эдгээр эх үүсвэрээс санхүүжүүлэх нь дараах сөрөг хандлага үзүүлэх магадлалтай. (Хүснэгт 4.4) Үүнд:

- **Урьдчилгаа төлбөр**

Энэ жилээс эхлэн Засгийн газар уул уурхайн гэрээнээс ДНБ-ий 6 хувьтай тэнцэх хэмжээний (470.9 тэрбум төгрөг) урьдчилгаа авахаар тооцсон. Үүнээс 132 тэрбум төгрөгийг Оюу толгой төслийн урьдчилгаа төлбөрөөс гаргана. Их хэмжээний урьдчилгаа авахаар гэрээ байгуулах тохиолдолд засгийн газрын эрх мэдлийг бууруулах магадлалтай.

- **Өмч хувьчлал**

ДНБ-ий 1.5 хувьтай тэнцэх хэмжээний (114.8 тэрбум төгрөг) орлогыг өмч хувьчлалаас, түүний дотор Төрийн банкны хувьчлалаас цуглуулахаар төлөвлөсөн.

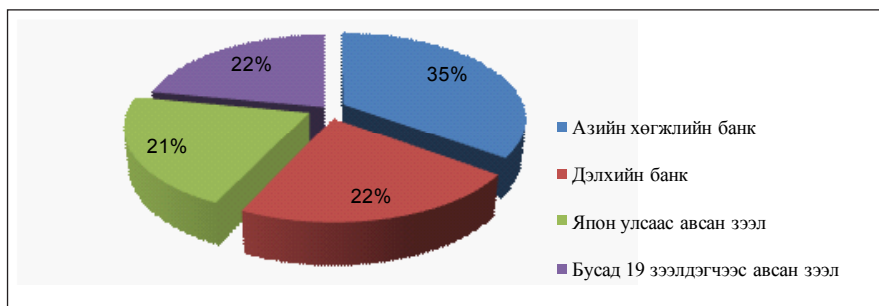

Төрийн банкны хувьчлалын асуудлыг төсвийн төсөлд тусгаснаар өмч хувьчлалыг дуусгавар болгосон байх ёстой хугацааг зааж өгч, засгийн газрын гэрээ хэлэлцээр явуулах эрх хэмжээг сулруулж байна.

- **Засгийн газрын зээл**

Өнгөрсөн онд төсвийн алдагдлыг нөхөх зорилгоор Азийн хөгжлийн банк, Дэлхийн банк болон Япон Энэтхэг улсаас 200.1 тэрбум төгрөгийн зээл авсан байна. Мөн Лондонгийн Стандарт банкаар дамжуулан Засгийн газрын бондыг олон улсын зах зээлд арилжаалж 66.2 сая ам.доллар буюу 94.7 тэрбум төгрөгийн хөрөнгийн эх үүсвэрийг алт олборлох үйл ажиллагааг дэмжих зорилгоор арилжааны банкуудад дамжуулан зээлдүүлсэн.

Гадаад зээлийн үлдэгдлийн 35 хувийг Азийн хөгжлийн банк, 22 хувийг Дэлхийн банк, 21 хувийг Япон улсаас авсан зээл эзэлж байгаа бол үлдэх 22 хувийг бусад 19 зээлдэгчээс авсан зээл эзэлж байна (Зураг 4.2).

Зураг 4.2. Гадаад зээлийн үлдэгдэл

Монгол Улс 2011-2012 онуудад гадаадын төсөл, хөтөлбөрүүдийн зээлээр 1,103.8 тэрбум төгрөгийн зээл авч ашиглахаар байгаа бөгөөд эдгээрийн дийлэнхи хувь нь зам, эрчим хүч, уул уурхайн хөгжлийг дэмжихэд зориулагдахаар байна. Харин 2011 оны төсвийн алдагдлыг нөхөхөд зориулж 83.5 тэрбум төгрөгийн засгийн газрын зээл шаардлагатай, энэ нь нийт ДНБ-ний 1.1 хувийг эзэлнэ. 2011 оны төсвийн алдагдлыг нөхөхөөр төлөвлөсөн Засгийн газрын зээлийг өмнөх он болох 2010 оны Засгийн газрын зээл болох 121.5 тэрбум төгрөгтэй харьцуулбал 38.0 тэрбум төгрөгөөр буурсан үзүүлэлттэй төсвийг баталсан байна.

- **Засгийн газрын бонд**

Монгол Улсын Их Хурлын 2009 оны 77 дугаар тогтоолын хүрээнд 2009 оны 12 дугаар сарын 31-ны өдөр Монгол Улсын төсвийн улирлын чанартай мөнгөн хөрөнгийн дутагдал болон төсвийн алдагдлыг нөхөх зорилгоор 170.0 тэрбум төгрөгийн 3 төрлийн Засгийн газрын үнэт цаас гаргаж, гэрээний үндсэн дээр Монгол банкинд арилжаалсан. Монгол улс өнөөгийн байдал болон цаашдын хандлагыг харгалзаж үзээд 137 тэрбум төгрөгийн үнэт цаасыг хүүгийн хамт хугацаанаас нь өмнө төлж барагдуулсан.

Засгийн газраас бонд гарган арилжааны банкуудад арилжаалж, Хөгжлийн банкинд зээл олгох нь бондын эргэн төлөлтийн тал дээр төсөвт хүндрэл үүсгэх магадлал өндөр. Тухайлбал, Хөгжлийн банкинд олгох зээл нь хугацааны хувьд Засгийн газрын бондоос урт байх тохиолдолд эргэн төлөлтийн нөхцөлд төсөвт эх үүсвэр тал дээр хүндрэл учруулах эрсдэл бий. Түүнчлэн Засгийн газраас 2011 онд 800 тэрбум төгрөгийн бонд гаргахад төсөвт 2012-2015 онуудад тус бүр 64 тэрбум төгрөг, 2016 онд 864 тэрбум төгрөг, тус бондыг гаргаснаас нийт дүнгээр төсөвт 1,120 тэрбум төгрөгийн дарамт тус тус үүсэхээр байна.

Монгол улс 2011 онд 92.4 тэрбум төгрөгийн Засгийн газрын урт хугацаатай бонд

гарган төсвийн алдгадлыг нөхөхөд зориулахаар төлөвлөсөн байна. Энэ нь ДНБ-ний 1,2 хувийг эзэлнэ.

Үүнээс гадна төсвийн алдагдлыг санхүүжүүлэхэд дараах боломжууд байдаг. Үүнд:

Валютын нөөцөө ашиглах, алт болон үнэт металл, түүхий эдээр төсвийн алдагдлыг нөхөх арга, татварыг нэмэгдүүлэх, шинээр мөнгө хэвлэн гаргах, дотоод зээллэг гаргах зэрэг аргууд байдаг.

Монгол улсын 2011 оны төсвийн алдагдлыг санхүүжүүлэх эх үүсвэрүүдэд хийсэн дээрх анализаас үзэхэд урьдчилгаа төлбөрөөр болон өмч хувьчлалаар санхүүжүүлснээр засгийн газрын эрх мэдлийг бууруулж болох эрсдэлтэй ба мөн Засгийн газрын зээл, Засгийн газрын бонд их хэмжээгээр гаргаснаар цаашид төсөвт дарамт учруулах эрсдэлтэй, тиймээс цаашид төсвийн алдагдлыг санхүүжүүлэх бусад боломжуудыг ашиглаж болно.

Тав. Монгол Улсын 2011 оны төсөв макро эдийн засагт нөлөөлөх нөлөөлөл

5.1. Эдийн засгийн бодит өсөлт:

2008 - 2009 онд дэлхийн эдийн засгийн хямралаас үүдэн ашигт малтмалын үнэ болон экспортын эрэлт огцом унасан явдал Монгол улсын эдийн засагт гаднаас хүндхэн цочрол болж туссан. Энэхүү цочрол нь тус улсын эдийн засгийн бүтэц ба бодлогын орчинд оршиж байсан сул талуудыг улам даамжруулсан. Тухайлбал, хямралд өртсөнөөр тус улсын төсвийн нөхцөл байдал ашигт малтмалын орлогоос улам бүр хараат болж ирсэн бөгөөд өсөлтийн жилүүдэд зохистой хөрөнгө нөөцөлж хуримтлуулах бодлого авч хэрэгжүүлээгүй буюу тогтворгүй, үр ашиггүй зарцуулалт үлэмж нэмэгдсэн.

2009 оны II хагаст Засгийн газраас хямралын эсрэг төсөв, мөнгө, валютын ханш, санхүүгийн бодлогын чиглэлээр чухал арга хэмжээ авч хэрэгжүүлсэн ба 2009 онд Оюу толгойн хөрөнгө оруулалтын гэрээг байгуулснаар уул уурхайн салбарын шинэчлэл болон хөгжилд бодитой ахиц дэвшлийг авчирсан юм.

Түүхий эдийн үнэ болон Хятадын импортын өсөлт сэргэх зэргээр гадаад нөхцөл байдал сайжирсан нь төр засгийн бодлогын арга хэмжээнд сайнаар нөлөөлж, 2009 оны дунд үеэс эдийн засгийн байдал даруй тогтворжих хандлагатай болж ирсэн. Гэвч 2008 онд ДНБ-ий бодит өсөлт 8.9% байсан бол 2009 онд 1.3 хувиар буурч харин 2010 онд 6.1 хувь болж өссөн байна.

Оюу Толгой, Тавантолгойн уул уурхайн хөрөнгө оруулалт нэмэгдсэнээр Монгол улсын өсөлт цаашид тааламжтай байх төлөвтэй байна.⁶⁰ Уул уухайн салбараас шалтгаалан ирэх гурван жилд манай улсын эдийн засгийн өсөлт 8-10 орчим хувь байхаар тооцоолж байна. Тухайлбал, "Fitch Ratings"-ийн шинжээчид манай эдийн засгийн өсөлт 2011-2012 онд өсөх зам руугаа орно хэмээн онцолжээ. Тус байгууллагын шинжээчид "2011 онд дотоодын нийт бүтээгдэхвн 7.5 хувь, 2012 онд 8.0 хувиар өснө" хэмээн үзэж буй юм.

Мөн Хятадын түүхий эдийн эрэлт жил ирэх бүр нэмэгдэж буй нь манай уул уурхайн салбарт хамгийн их хөрөнгө оруулалт татаж, борлуулалт нэмэгдэх хандлагатай байна. Учир нь, 2010 онд манай экспортын бүтээгдэхвний 73 хувь нь БНХАУ-руу гарсан бөгөөд манай улсын хувьд БНХАУ-ын нийрсний импортын 30 хувийг бүрдүүлж, цаашид манай улс жилд 20 сая тонн нийрс олборлох төлөвлөгөөний дагуу нийрсний хэрэгцээний 40 хувийг хангах боломжтой.

⁶⁰ <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/EASTASIAPACIFICEXT/MONGOLIAINMONGOLIANEXTN/0,,contentMDK:22806493~menuPK:475489~pagePK:2865066~piPK:2865079~theSitePK:475350,00.html>

Манай эдийн засгийн өсөлтийн нэг шалтгаан бол Оюутолгой орд. Тус орд 2013 оноос ашиглалтад ороод эхэлбэл жилд 3.5 тэрбум ам.долларын бүтээгдэхүүн гаргах тооцоо бий. Энэ нь өнөөдрийн байдлаар манай дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 90 хувьтай тэнцэх юм.

Монгол улсын 2011 оны төсвийн бодлогын гол чиглэл нь ирэх жилүүдийн эдийн засгийн өсөлтийн суурийг оновчтой бүрдүүлэх, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг татварын болон бодлогын бусад арга хэрэгслээр дэмжих, улмаар уул уурхайгаас хэт хамааралтай болж буй эдийн засгийн бүтцийг аажмаар өөрчлөх, жижиг дунд үйлдвэрлэл, түүн дотроо дотоодоос түүхий эдээ хангадаг үйлдвэрлэлийн салбарыг хөхиүлэн дэмжих замаар ажилгүйдлийг бууруулах асуудал юм. 2011 оны төсөвт зэсийн үнийг 5983.1 ам.доллар, боловсруулсан нүүрсний үнэ 98.8 ам.доллараар тусгасан байна. Дэлхийн зах зээл дээрх цэвэр зэсийн үнэ 2011 онд дунджаар 8425.0 ам.долларт байхаар тооцсон. Үүнтэй уялдаад уул уурхайн салбарт гадаадын хөрөнгө оруулалтыг эрчимтэй оруулж улс орныг үйлдвэржүүлж, хүн ардынхаа аж амьдралыг богино хугацаанд дээшлүүлэх зорилт тавигдаж байна.⁶¹

Оюу толгой төслийн ойрын ирээдүйн төлөв, түүнийг дагасан бүтээн байгуулалтын ажил хөрөнгө оруулагчдын итгэлийг нэмэгдүүлж, эдийн засгийн бусад салбарын өсөлтийг ч түргэсэж байна. Мөн түүнчлэн Таван толгойн нүүрсний ордыг ашиглахаар төлөвлөж байгаа нь уул уурхайн салбарт хийгдэх гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтыг ойрын жилүүдэд нилээд өсгөнө.

Ийнхүү уул уурхайн салбарт төслүүд хэрэгжихтэй холбоотойгоор манай улс руу чиглэх валютын дотогшлох урсгал төлбөрийн тэнцлийн хөрөнгийн дансыг өсгөж, төгрөгийн ханшид чангарах дарамт учруулж эхлээд байна. Аж ахуй эрхлэгчид, хэрэглэгчдийн идэвхи дээшилж, хөрөнгийн дотогшлох урсгал хурдан өсч банкны салбар сэргэхийн зэрэгцээ ханшийн хэт чангаралтыг саармагжуулах арга хэмжээ авснаар мөнгөний нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлж, зээлийн өсөлтийг хурдасгах нөхцлийг бүрдүүлж байна. Манай улсын импортын өсөлт экспортоос илүү хурдацтай байхаар байна.

Уул уурхай, дэд бүтцийн үйлдвэрлэлийн машин, тоног төхөөрөмжийн импорт нэмэгдэн импортын хэмжээг ихээр өсгөж байна. Мөн түүнчлэн төгрөгийн ханш чангарч буй нь импортын өсөлтийг тэтгэхийн зэрэгцээ өрхийн орлогын өсөлтийг даган импорт мөн өсч байна. Үүний улмаас урсгал тэнцлийн алдагдал 2010, 2011 онуудад ихээхэн өсч энэүү алдагдлыг гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтаар санхүүжүүлэхээр байна.

2011 онд эдийн засгийн өсөлтийн хурд бага зэрэг саарах төлөвтэй байгаа нь улсын нэгдсэн төсвийн орлого зарлагатай холбоотой байна. 2011 оноос уул уурхайн салбарын гэнэтийн ашгийн татварыг зогсоох нь төсвийн орлогыг ДНБ-ний 2 хувьтай тэнцэх хэмжээгээр багасана гэж тооцоолж буй, мөн донор орнуудын төсвийн санхүүжилт буурахаар хүлээж байгаа нь төсвийн орлогыг бууруулж байна.

Эдийн засгийн өндөр өсөлт, хувийн секторын идэвхжилттэй зэрэгцэн хөрөнгө оруулалтаас илүүтэйгээр хэрэглээг дэмжсэн байдлаар төсвийн зардал ихээхэн нэмэгдвэл инфляцийг нэг оронтой тооноос хэтрүүлж, улмаар эдийн засгийн тогтвортой өсөлтөд сөргөөр нөлөөлөх хандлагатай байна. ДНБ-ний бодит өсөлт 2005 - 2008 онуудад дунджаар 8.7 хувь, 2009 онд -1.6 хувь байсан бол 2010 онд 6.1 хувь болж өссөн байна.

⁶¹ www.mof.gov.mn-Монгол Улсын 2011 оны төсвийн танилцуулга

Хүснэгт 5.1. ДНБ салбараар, 2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр Тэрбум төгрөгөөр

	2005	2006	2007	2008	2009
• ДНБ	2779.6	3017.4	3325.9	3622.7	3913.7
• Өсөлт, %	7.3	8.6	10.2	8.9	-1.3
• Хөдөө аж ахуй	608.3	654.1	757.5	801.2	813.5
• Өсөлт, %	10.7	7.5	15.8	5.8	1.5
• Уул уурхайн	608.2	646.3	665.0	645.9	669.8
• Өсөлт, %	10.6	6.3	2.9	-2.9	3.7
• Боловсруулах	102.0	115.6	149.1	154.7	137.5
• Өсөлт, %	-19.5	13.4	29	3.8	-11.1
• Цахилгаан эрчим хүч	80.0	83.6	89.9	98.2	101.9
• Өсөлт, %	0.5	4.5	7.5	9.2	3.8
• Барилга	58.8	61.8	67.1	58.4	29.9
• Өсөлт, %	15.6	5.1	8.5	-13.0	-48.8
• Худалдаа	227.0	261.8	279.4	324.7	238.4
• Өсөлт, %	2.5	15.3	6.7	16.2	-26.6
• Тээвэр холбоо	309.1	346.4	438.6	528.6	592.3
• Өсөлт, %	22.5	12.1	26.6	20.5	12.1
Бусад үйлчилгээ	474.4	464.4	469.9	518.7	580.6
Өсөлт, %	4.7	-2.1	1.2	10.4	11.9
Бүтээгдэхүүний цэвэр татвар	311.7	383.4	409.5	480.2	400.4
Өсөлт, %	1.2	23	6.8	17.5	-16.6

1. Эдийн засгийн өсөлтийн тооцоолол:

Монгол Улсын 2011 оны улсын нэгдсэн төсвийн эдийн засгийн өсөлтөнд нөлөөлөх нөлөөллийг дараахь байдлаар тооцлоо. Кейнсын онолоор эдийн засгийн өсөлтийг эрэлтийн хүчин зүйлийн үүднээс авч үздэг. Тэд ҮНБ-ий өсөлтийг хангаж чадахгүй байгаа нийлмэл зардлын түвшнээр өсөлтийн хурдац бага байгааг тайлбарладаг. Иймээс тэд хүүгийн хэмжээ бага байх явдлыг /хямд мөнгөний бодлого/ хөрөнгө оруулалтыг урамшуулах хэрэгсэл гэж үздэг. Хөрөнгө оруулалтын өндөр түвшинг инфляци үүсгэхээргүй байлгахын тулд шаардлагатай бол Засгийн газрын зардал ба хэрэглээг хязгаарлах санхүү-төсвийн бодлого ашиглаж болдог. Өөрөөр хэлбэл Кейнсын онолоор Засгийн газрын зардал буюу улсын төсвийн зарлагын өсөлтөөс хамааран эдийн засаг өсдөг буюу төсвийн зарлага, эдийн засгийн өсөлтийн хооронд шууд хамаарал байдаг гэж үздэг.

Хэдий эдийн засаг өсч байгаа ч гэсэн төсвийн зарлага өсөх нь инфляцид нөлөөлөх гээд байдаг. Яагаад зардлын өсөлт нь инфляцийг өсгөх шалтгаан болдог вэ гэхээр төсвийн зардал өсөх нь улсын төсвөөс хийж буй хөрөнгө оруулалтын зардал, улсын төсвийн урсгал зардал гэсэн 2 талтай гэж үзэж болно. Улсын төсвөөс хийж буй хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэхгүйгээр урсгал зардлыг нэмэгдүүлснээр инфляцийг нэмэгдүүлэх хүчин зүйл

болдог.

Хэрвээ улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтын зардал өсвөл энэ нь инфляцид нөлөө үзүүлэхгүй, харин урсгал зардал нэмэгдсэн нь инфляцийг өсгөх нөхцлийг бүрдүүлж байгаа юм. Тухайлбал: Хиний хөгжил сангаас иргэн бүрт олгож буй 21000 төгрөг буюу нийт 805 тэрбум төгрөгөөр үйлдвэр байгуулж, 3000 хүнийг ажлын байраар хангалаа гэж бодвол энэ нь улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтын зардлыг өсгөж, эргээд энэ нь эдийн засгийн бодит өсөлт буюу экстенсив өсөлтийг бий болгосноор инфляцид үзүүлэх нөлөөлөл бага байх болно.

Харин үүний оронд 21000 төгрөгийг иргэн бүрт бэлэн мөнгөөр тарааснаар төсвийн хөрөнгө оруулалтын зардал бус урсгал зардал нэмэгдэж, мөн иргэдээс мөнгөө хуримтлал болгон хадгалах явдал нь бага бөгөөд хоол хүнсэндээ ихэвчлэн зарцуулдаг тул сөргөөр нөлөөлж инфляцийг өсгөх хүчин зүйл болно.

Дээрх байдлаас үзэхэд манай нөхцөлд экстенсив⁶² бодит өсөлтийн оронд голчлон интенсив өсөлт буюу хий өсөлт бий болоод байна. Бэлэн мөнгө тарааснаар өсөлтөд бодитой харагдах зүйл байна уу. Бид 21000 төгрөгөө өдөр тутмын хоол, хүнс гэх мэтийн зардалд зориулж байгаа учраас үүнийг даган бараа бүтээгдэхүүний үнэ нэмэгдэж хий өсөлтийг бий болгож байна.

Харин үүний оронд зам барих, үйлдвэр байгуулах зэрэг хөрөнгө оруулалтын ажлыг түлхүү хийвэл экстенсив өсөлтийг бий болгож инфляцийг хөөрөгдөхгүй.

ДНБ-ний цэвэр өсөлтийг дараахь томъёогоор тооцдог болно:

$$GDP = C + I (I^f + I^d) + G (I^g + G^g) + NX$$

C - Өрхүүдийн зарлага /Хувийн зардал/

I - Хөрөнгө оруулалт

I^f - Гадаадын хөрөнгө оруулалт

I^d - Дотоодын хөрөнгө оруулалт

G - Төсвийн байгууллагын зардал буюу төсвийн зардал

NX - Цэвэр экспорт

5.3. Эдийн засгийн өсөлт ба инфляци:

Хөгжсөн болон хөгжиж буй орнуудын алинд ч макро эдийн засгийн бодлогын гол зорилго нь эдийн засгийн өндөр өсөлтийг доогуур инфляцийн түвшинтэй хослуулан барих явдал юм. Өнгөрсөн онд эдийн засгийн ихэнх салбарт өсөлт мэдрэгдэж, 2009 онд 1.3 хувиар буурсан дотоодын нийт бүтээгдэхүүн (ДНБ)-ий хэмжээ 6.1 хувиар нэмэгджээ. Харин хөдөө аж ахуйн салбарт өнгөрсөн жилийн зудын гамшиг нөлөөлснөөр 11 сая мал хорогдож, 2010 оны сүүлийн гурван улиралд хамгийн олон хувиар буурсан байна.

2009 - 2010 оны статистик мэдээллээс үзвэл Хятад, ОХУ зэрэг манай улсад элсэн чихэр, будаа болон хүнсний зарим шаардлагатай бүтээгдэхүүн нийлүүлэгч гол бүс нутагт хүнсний бүтээгдэхүүний үнэ өсч байгаа аж. Энэ нь Монголд дарамт болж, улмаар инфляцийг хөөрөгдөж болзошгүй байгаа юм.

Харин дотоодын хүнсний бүтээгдэхүүний зах зээл сул байгаагаас 2010 онд махны үнэ багагүй өссөн бөгөөд энэ нь гадаадаас импортолдог хүнсний бүтээгдэхүүний үнийн дарамт, дотоод зах зээлийн сөрөг үр дүнг авчирах боломжтой юм. Өөрөөр хэлбэл онолын

⁶² Экономикс Кэмпбелл Р.Макконнелл, Стэнли Л.Брю

үүднээс авч үзэхэд эдийн засаг өсөхийн хирээр инфляци мөн адил өснө, инфляци өндөр байхад ажилгүйдэл бага, инфляци бага байхад ажилгүйдэл өндөр байдаг ба инфляци ажилгүйдлийн хооронд урвуу хамаарал байдгийг А. В. Филиппс нотолсон байдаг.

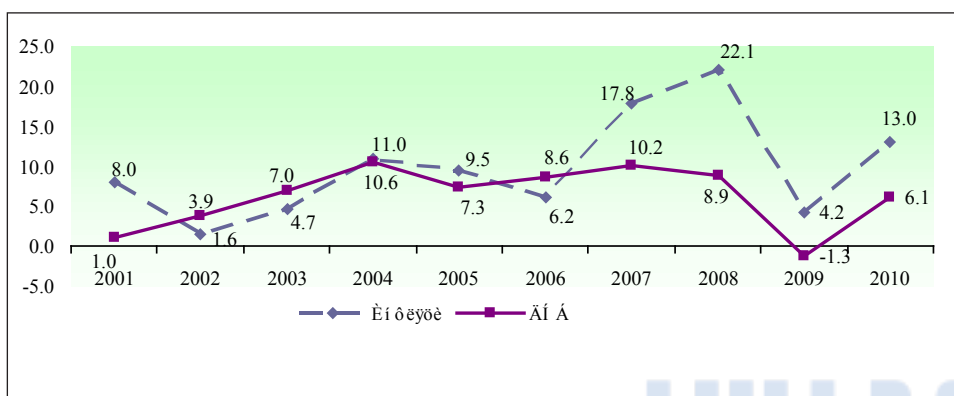
Мөн ажилгүйдэл 1 хувиар өсөхөд, ДНБ-ний алдагдал 2,5 хувь байдаг бөгөөд үүнээс эдийн засгийн өсөлт, ажилгүйдэл урвуу хамааралтай болохыг Оукен нотолсон зэрэг онолууд байдаг. Зарим судлаачдын хийсэн судалгаа, тооцооллоор Эдийн засгийн өсөлт, инфляцийн хоорондын хамаарлын талаар янз бүрийн байр суурийг илэрхийлсэн байдаг.

Тухайлбал, инфляцийн түвшин өндөр орнуудад эдийн засгийн өсөлт доогуур байдаг, инфляцийн түвшин 10 нэгж хувиар нэмэгдэхэд, нэг хүнд ногдох ДНБ-ийн хэмжээ жилд 0,2-0,3 нэгж хувиар буурч байдаг гэжээ. Мөн зарим эмпирик судалгаагаар инфляци тодорхой түвшнээс доогуур байхад эдийн засгийн өсөлтөд ямарч нөлөөгүй, урт хугацаанд өсөлтөд нөлөө үзүүлэхгүй, богино хугацаанд сөрөг нөлөө үзүүлдэг, инфляци 8 хувиас бага үед өсөлтөд нөлөө үзүүлдэггүй, 8 хувиас их үед хүчтэй сөрөг хамааралтай гэж үзсэн байна.

Тэгвэл манай орны сүүлийн 10 жилийн эдийн засгийн өсөлт ба инфляцийн түвшний хооронд ямархуу хамаарал байна вэ гэдгийг зургаас харъя. Зураг болон хүснэгтээс харахад манай орны сүүлийн 10 жилийн инфляцийн түвшин, эдийн засгийн өсөлтийн хооронд ямар нэгэн хамаарал тэр дундаа урвуу гэх хамаарал ажиглагдахгүй байна.

Зураг 5.1.

- Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн ба Инфляцийн хоорондын хамаарал (2001 - 2010, хувиар)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Инфляци	8.0	1.6	4.7	11.0	9.5	6.2	17.8	22.1	4.2	13.0
ДНБ	1.0	3.9	7.0	10.6	7.3	8.6	10.2	8.9	-1.3	6.1

Монгол Улсын хувьд инфляци, эдийн засгийн өсөлтийн динамик Зураг 5.1-ээс харахад ямар нэг хамааралгүй ажиглагдахгүй байна. 2001 - 2010 он хүртлэх хугацаанд эдийн засаг дунджаар 6.9 хувиар өссөн байхад инфляци 9.2 хувиар өссөн байна. Гэсэн хэдий ч эдийн засгийн өсөлт өндөр гарах бүрт инфляцийн түвшин нэг оронтой тоонд, доогуур түвшинд байсан нь ажиглагдаж байна. Тиймээс инфляцийн түвшнийг таамаглахын тулд Төсвийн зарлагын ДНБ-нд эзлэх хувь, нийт мөнгөний өсөлтийн хувь, болон махны үнийн өсөлтийн хувь нь нөлөөлөх хүчин зүйлс гэж үзэн олон хүчин зүйлсийн регрессээр тооцоолъё.

Хүснэгт 5.2.

Он	У = инфляцийн түвшин	X ₁ = Төсвийн зарлагын ДНБ-нд эзлэх хувь	X ₂ = М2 нийт мөнгөний өсөлтийн хувь	X ₃ = махны үнийн өсөлтийн хувь
2000	8,1	29,7	17,5	12,4
2001	8,0	31,6	27,9	14,8
2002	1,6	31,2	42	14,8
2003	4,7	37,9	49,5	18,3
2004	11,0	37,3	20,4	22,6
2005	9,5	37,0	34,6	16,51
2006	6,2	36,6	34,8	16,39
2007	17,8	34,4	56,3	19,75
2008	22,1	35,4	-5,5	21,84
2009	4,2	31,7	26,9	20,14
2010	13	36,9	62,5	28,9
2011	9,0	42,2	50,0	30,0

SUMMARY OUTPUT								
Regression Statistics								
Multiple R	0,570172							
R Square	0,325096							
Adjusted R Square	0,072006							
Standard Error	5,59392							
Observations	12							
ANOVA								
	df	SS	MS	F	Significance F			
Regression	3	120,5845	40,19482	1,28451	0,344031			
Residual	8	250,3355	31,29194					
Total	11	370,92						
	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95.0%	Upper 95.0%
Intercept	5,956915	17,49782	0,340438	0,742294	-34,3931	46,30696	-34,3931	46,30696
X Variable 1	-0,16294	0,677009	-0,24068	0,815858	-1,72413	1,398243	-1,72413	1,398243
X Variable 2	-0,11623	0,109398	-1,06242	0,319061	-0,3685	0,136045	-0,3685	0,136045

X Variable 3	0,682279	0,576523	1,183437	0,270607	-0,64719	2,011743	-0,64719	2,011743
--------------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------

Дээрх тооцооллоос харахад инфляцийн түвшинд махны үнэ огцом өсөлт хамгийн ихээр нөлөөлөхөөр байна. Тухайлбал: 2011 онд зах зээл дэх мөнгөний нийлүүлэлт 70,0 хувьтай, махны үнэ өнгөрсөн оны түвшинд буюу 28,9 хувь байна гэж тооцъё.

2011 оны Инфляцийн түвшин =

$$= 5.956915 - 0.16294 * 42.2 - 0.11623 * 70.0 + 0.682279 * 28.9 = 10.4$$

Махны үнийг энэ оны түвшинтэй адил байна гэж үзвэл ирэх жил инфляцийн түвшин 10,4%, махны үнэ өмнөх оныхоос өсч 35 хувьтай байвал 14,8%, махны үнэ 40,0 хувиар өснө гэж таамаглавал инфляцийн түвшин ирэх онд 18,2 хувьтай байхаар байгаа бөгөөд махны үнийн өсөлт нь инфляцийг хамгийн ихээр хөөрөгдөж байна гэж үзэж болохоор байна.

Инфляцид төсвийн зарлагын ДНБ-нд эзлэх хувь, зах зээл дахь нийт мөнгөний нийлүүлэлт, махны үнийн өсөлт, ДНБ-нд эзлэх төсвийн урсгал зардал нөлөөлнө гэж үзье. Эндээс

Хүснэгт 5.3

Он	Y = инфляци	X ₁ = Төсвийн зарлагын ДНБ -нд эзлэх хувь	X ₂ = Нийт мөнгөний өсөлтийн %	X ₃ = Махны үнийн өсөлт	X ₄ = Төсвийн урсгал зарлагын ДНБ -д эзлэх хувь
2000	8,1	42,2	17,5	12,4	30,8
2001	8,0	43,9	27,9	14,8	32,9
2002	1,6	42,1	42	14,8	33,3
2003	4,7	44,2	49,5	18,3	30,5
2004	11,0	39,3	20,4	22,6	27,5
2005	9,5	33,7	34,6	16,51	21,2
2006	6,2	33,3	34,8	16,39	26,4
2007	17,8	32,0	56,3	19,75	29,7
2008	22,1	40,2	-5,5	21,84	29,3
2009	4,2	37,1	26,9	20,14	29,6
2010	13	43,3	62,5	28,9	32,6
2011	9,0	52.1	70,0	30,0	40,2

SUMMARY OUTPUT							
Regression Statistics							
Multiple R	0,698918						
R Square	0,488486						
Adjusted R Square	0,147477						
Standard Error	5,620346						

Observations	11							
ANOVA								
	df	SS	MS	F	Significance F			
Regression	4	180,9976	45,24939	1,432474	0,329966			
Residual	6	189,5297	31,58828					
Total	10	370,5273						
	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95,0%	Upper 95,0%
Intercept	10,98492	17,73598	0,619358	0,55845	-32,4135	54,38331	-32,4135	54,38331
X Variable 1	-0,59999	0,578379	-1,03736	0,339556	-2,01523	0,815257	-2,01523	0,815257
X Variable 2	-0,15023	0,1005	-1,49481	0,185589	-0,39614	0,095687	-0,39614	0,095687
X Variable 3	0,800356	0,398079	2,010545	0,091086	-0,17371	1,77442	-0,17371	1,77442
X Variable 4	0,413964	0,761061	0,54393	0,606096	-1,44829	2,276213	-1,44829	2,276213

Регрессийн үр дүнгээс харахад инфляцитай махны үнэ болон төсвийн урсгал зардал өсөх нь сөрөг нөлөөтэй байна. Тухайлбал: махны үнэ, төсвийн урсгал зардал нэмэгдэхэд инфляцийн түвшин хэрхэн өсч байгааг доорхи хүснэгтэд харууллаа.

Хүснэгт 5.4

Төсвийн урсгал зардлын өсөлтийн хувь	Инфляцийн түвшин		Махны үнийн өсөлтийн хувь	Инфляцийн түвшин
35,0%	8,7%		30,0%	10,8%
40,2%	10,8%		35,0%	14,8%
45,0%	12,8%		40,0%	22,9%
50,0%	14,9			

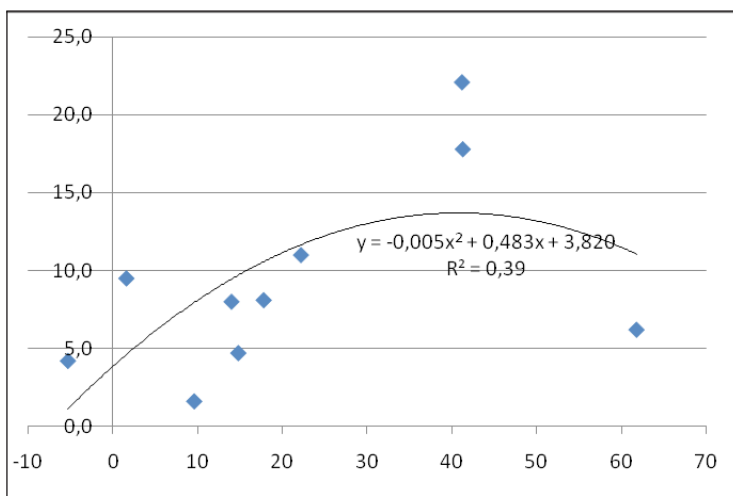
Дэлхийн банкнаас 2011 оны төсөвт хийсэн шинжилгээгээр 2011 оны төсөв эрсдэл дагуулж байгаа бөгөөд төсвийг энэ хэлбэрээр хэрэгжүүлбэл инфляци эрс өсөх болно гэж үзсэн. Мөн зарим эдийн засагчид, судлаачдын зүгээс төсвийн байгууллагын ажилчдын цалин хөлсийг 2010 оны 10 сарын нэгнээс 30 хувиар нэмэгдүүлсэн явдал, 2011 оноос иргэн бүрт тараах 21000 төгрөг зэрэг нь инфляцийг огцом өсгөх шалтгаан гэж үзэж байна.⁶³

Хүснэгт 5.5

Он	Төсвийн зарлагын өсөлтийн хувь	Инфляцийн түвшин
2000	17,8	8,1
2001	14,0	8,0

⁶³ <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/EASTASIAPACIFICEXT/MONGOLIAINMONGOLIANEXTN/0,contentMDK:22806493~menuPK:475489~pagePK:2865066~piPK:2865079~theSitePK:475350,00.html>

2002	9,6	1,6
2003	14,8	4,7
2004	22,2	11,0
2005	1,6	9,5
2006	61,8	6,2
2007	41,3	17,8
2008	41,2	22,1
2009	-5,3	4,2
2010	33,0	13,0
2011	31,4	14,6

Зураг 5.2. 2011 онд инфляцийн түвшингийн таамаглал энгийн болон олон хувьсагчийн регресс

Нэг хувьсагчтай регрессээр тооцоолол хийхэд $R^2 = 0.39$ гарч 2011 онд инфляцийн түвшин 14,6 хувьтай байхаар байна. Гэхдээ $R^2 = 0.39$ гарч байгаа нь төсвийн зарлагын өсөлтийн хувь болон инфляцийн хоорондын хамаарал бага байгаа бөгөөд тооцоолол хийхэд тийм ч тохиромжтой бус юм.

5.4 Эдийн засгийн өсөлт ба ажилгүйдэл:

Эдийн засгийн өсөлтөд олон хүчин зүйлс нөлөөлөх нь гарцаагүй юм. Гэхдээ судалгааны захиалгын гол зорилго бол 2011 оны төсөв макро эдийн засгийн гол үзүүлэлтүүдэд хэрхэн яаж нөлөөлөх талаархи таамаглал, прогноз гаргах явдал юм. Регрессээр тухайн үзүүлэлтүүдийн хоорондын хамаарал, нөлөөллийг тооцоолоход R^2 0,5 ба түүнээс их гарсан тохиолдолд хоорондоо ямар нэгэн хамааралтай байна гэж үздэг байна.

Судалгааны ажлын эхэнд нэгдсэн төсвийн орлого зарлагыг макро эдийн засгийн гол гол үзүүлэлтүүдтэй 1 хувьсагчийн регрессээр нөлөөллийг тооцоолоход тухайн үзүүлэлтүүдийн хоорондын хамаарал, нөлөөллийг харуулдаг R^2 нь бидний авсан үзүүлэлтүүдийн хувьд

0,5-аас бага гарч байсан тул тухайн үзүүлэлтийн хооронд хамаарал бага байна гэж үзэн улмаар илүү бодитой тооцоолол хийхийн тулд олон хүчин зүйлсийн регресс хийж үзэхэд дараах үр дүн харагдаж байна. Тухайлбал: Эдийн засгийн өсөлтөд ажилгүйдлийн түвшин, зах зээл дэх мөнгөний нийлүүлэлтийн өсөлтийн хувь, ДНБ-нд эзлэх төсвийн орлогын хувь тодорхой хэмжээгээр нөлөөлнө гэж үзэж эдгээрийн хооронд регресс хийж үзье. Үүний тулд: 2000-2010 оны хооронд тоон үзүүлэлтүүдийг авч үзье.

Хүснэгт 5.5

Он	Эдийн Засгийн Өсөлт	X_1 - Төсвийн орлогын ДНБ-нд эзлэх хувь	X_2 - Нийт мөнгөний өсөлтийн хувь хэмжээ	X_3 - Ажилгүйдлийн түвшин
2000	1,1	29,7	17,5	4,6
2001	1,0	31,6	27,9	4,6
2002	3,9	31,2	42,0	3,4
2003	7,0	37,9	49,5	3,5
2004	10,6	37,3	20,4	3,6
2005	7,3	37,0	34,6	3,3
2006	8,6	36,6	34,8	3,2
2007	10,2	34,4	56,3	2,8
2008	8,9	35,4	-5,5	2,8
2009	-1,3	31,7	26,9	3,3
2010	6,1	36,9	62,5	8,6
2011	12,1	42,2	70,0	5,0

Эндээс 2011 онд ЭЗӨ хэдэн хувьтай байх талаар урьдчилсан тооцооллыг хийхдээ банк санхүүгийн салбар сэргэж байгаа гэж үзэж 2011 онд зах зээл дэх нийт мөнгөний хэмжээ өмнөх оныхоос өснө гэж тооцоолж байгаа тул нийт мөнгө 70 хувиар өснө, эдийн засаг сайжрахын хирээр ажилгүйдэл буурна гэж үзэн ажилгүйдлийн түвшинг 5,0 хувь байхаар таамаглаж үзлээ.

Multiple R	0,798559							
R Square	0,637696							
Adjusted R Square	0,501832							
Standard Error	2,568122							
Observations	12							
ANOVA								
	df	SS	MS	F	Significance F			
Regression	3	92,86717	30,95572	4,693639	0,035703			

Residual	8	52,762	6,59525					
Total	11	145,6292						
	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95.0%	Upper 95.0%
Intercept	-21,4942	7,718372	-2,78481	0,023748	-39,2928	-3,6956	-39,2928	-3,6956
X Variable 1	0,860425	0,231814	3,711698	0,005942	0,32586	1,39499	0,32586	1,39499
X Variable 2	0,007315	0,048653	0,150344	0,884215	-0,10488	0,119508	-0,10488	0,119508
X Variable 3	-0,64892	0,4591	-1,41346	0,195229	-1,70761	0,409767	-1,70761	0,409767
G_GDP=-21.4942+0.8604*BR/GDP+0.0073*G_M2-0.6489*UER						BR/GDP	G_M2	UER
						42,2	70,0	5,0

Дээрх шинжилгээнээс регресс хийж үзэхэд дээрх нөхцөлд ирэх онд эдийн засгийн өсөлт 12,1 хувьтай байхаар байна.

$$G\_GDP = - 21,4942 + 0,8604 * 42,2 + 0,0073 * 70,0 - 0,6489 * 5,0 = 12.1$$

$$G\_GDP = - 21,4942 + 0,8604 * 42,2 + 0,0073 * 70,0 - 0,6489 * 8,0 = 10.2$$

Ирэх онд ажилгүйдлийн түвшин 5 хувиас их буюу өнгөрсөн оны түвшинд байна гэж үзэж 8 хувьтай байхаар тооцоолоход эдийн засгийн өсөлт буурч **10,1** хувь байхаар байна. Эндээс эдийн засгийн өсөлт ба ажилгүйдэл хоорондоо урвуу хамааралтай нь тодорхой харагдаж байна 2009 онд ажилгүйдлийн түвшин 3,3 хувьтай байсан бол 2010 онд 8,6 хувьтай гарч өмнөх оноос 5,3 хувиар ажилгүйдэл өссөн байна. Ажилгүйдэл өснө гэдэг нь ДНБ-ний алдагдлыг авчирдаг гэсэн Оукены хуулиар ажилгүйдлийн түвшин өмнөх оноос 5 хувиар өссөн нь ДНБ -ний өсөлтийг 3,4 хувиар бууруулсан байна.

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН